



Ondernemen

Terwijl de betekenis van de onderneming afneemt, neemt die van het ondernemen toe, schrijft Prof. Dr. C. de Galan aan het slot van zijn bijdrage in *Kritiek en tegenkritiek*. In deze publikatie van de Stichting Maatschappij en Onderneming (SMO) geven de econoom Prof. Dr. C. de Galan en de socioloog Prof. Dr. H. Hoefnagels (s.j.) hun visie op de onderneming in de huidige maatschappij, waarbij ze werden ingeleid en uitgeluid door Prof. Dr. P. Kuin, voorzitter van het curatorium van SMO. Onder ondernemen verstaat De Galan: doen van keuzen, creatief beslissen, combineren van factoren tot een geheel, geven van leiding aan een proces en initiatief nemen in contact met anderen. Dit ondernemen wordt volgens De Galan essentiëler voor de overheid, die „qua mentaliteit best iets van de onderneming kan gebruiken”.

Prof. De Galan komt tot de bovenstaande mening na een interessante beschouwing, die zowel over de toekomst van de huidige economische orde gaat als over de onderneming in de huidige maatschappij. De huidige economische orde is voor De Galan geen onaantastbaar ding. Eigenlijk lijkt het erop dat dit begrip hem weinig zegt. De economische orde is immers een uitvloeisel van het streven der burgers, individueel of in groepen, naar welvaart. De economische orde is slechts een organisatievorm (en dus een middel) bij het streven naar welvaart (het doel). Dat welvaartsstreven gaat met verbijzondering gepaard.

De huidige verbijzondering heeft zowel voor- als nadelen. Kijken wij naar de nadelen, dan moeten wij erkennen dat de huidige maatschappelijke orde ons veel welvaart heeft gebracht en dat nog steeds doet. Sinds de tweede wereldoorlog is er een behoorlijke economische groei met veel consumptiemogelijkheden en weinig werkloosheid gerealiseerd. De basis van die orde is de vrije ondernemingsgewijze produktiestructuur, die een vergaande decentralisatie van beslissingen mogelijk maakt. Het woord vrij is evenwel een relatief begrip. Wat voor de één vrij is, is voor de ander onvrij. In principe is slechts de produktie vrij en ook dat is relatief, want via allerlei geboden en verboden oefent de overheid haar invloed uit om eventuele kwalijke kanten van de produktie zoveel mogelijk te voorkomen. Decentralisatie is overigens ook een relatief begrip. Het betekent thans alleen maar dat de produktiebeslissingen niet vanuit de residentie worden voorgeschreven. In een tijd van fusies en multinationale ondernemingen kunnen de produktiebeslissingen wel degelijk centraal worden genomen. Onlangs waarschuwde het lid van de Europese Commissie, A. Borschette, zelfs tegen de toenemende concentratie van de economische macht ten gevolge daarvan. Als we daar niet snel tegen optreden, zal ons politieke en economische systeem ondersteboven worden gegooid, aldus Borschette.

Met de omverwerping van ons politieke en economische systeem zal het zo'n vaart niet lopen, al neemt de overheids-

invloed steeds meer toe en wordt direct of indirect de helft van de nationale bestedingen door de overheid beïnvloed. Onze ondernemingsgewijze produktie gedraagt zich tot nu toe als een „goed” middel, d.w.z. ze past zich aan bij de doelstellingen van de maatschappij, zij het soms met een grote vertraging. Ik geloof niet dat Prof. De Galan dit ondersteboven gooien direct ziet komen. Ondanks alle ingrepen gaat ons systeem volgens hem niet verloren, omdat: 1. de ingrepen niet overal gelijk zijn waardoor er relatief vrije sectoren overblijven; 2. het stelsel adaptief is; 3. een volstrekt gecentraliseerde leiding van het produktieproces ondenkbaar is. Maar, zegt De Galan, „de beslissingsmarge van de produktie-eenheden wordt verkleind, hun vrijheid neemt af en de openbaarheid van handelen zal toenemen”; hierbij zal „de verantwoordingsplicht tegenover de gemeenschap groeien”.

Na enkele paragrafen, waarin herhaaldelijk de woorden macht en machtsverdeling vallen, stelt Prof. De Galan de essentiële vraag of de doelstelling van de onderneming botst met haar maatschappelijke functie. Onder die functie verstaat hij het produceren van goederen en diensten en het leveren van een optimale bijdrage aan de behoeftebevrediging. De Galan zet uiteen dat doel en functie zowel kunnen samen vallen als met elkaar kunnen botsen. Hierbij speelt de analyse van de macht een grote rol. De onderneming moet enerzijds de macht als richtsnoer bij het produceren gebruiken, maar anderzijds maakt de onderneming de macht en veroorzaakt de macht vele negatieve externe effecten. Dit wordt voor een groot deel veroorzaakt doordat de doelstellingen van de onderneming in principe niet zijn gericht op het zgn. algemeen belang. De Galan spreekt hierbij duidelijke taal: „De ondernemingsgewijze produktie leidt tot en is uitvloeisel van groepsegoïsme”. Hij voegt daaraan toe dat dit zelfs in het Joegoslavische stelsel geldt.

Prof. De Galan ziet als perspectief een economische orde die nog wel op de onze lijkt, maar daarvan toch fundamenteel verschilt. De overheid moet, met op de achtergrond een globale planning, meer richtlijnen voor het produktieproces geven en daarbij meer ingrijpen. De ondernemingen dienen meer dan nu een uitvoerende taak te krijgen. Belangrijke voorwaarden waaraan de produktie moet voldoen, worden gevormd door de maatschappelijke functie ervan, met aandacht voor openheid en democratisering. De Galan beseft dat de huidige organisatie van de overheid daarvoor nog onvoldoende is. Vandaar zijn opmerking dat de betekenis van de onderneming af- en die van het ondernemen toeneemt.

Prof. Kuin becommentarieerde De Galans betoog. De betekenis ervan ontgaat hem echter voor een groot deel omdat hij de vrije ondernemingsgewijze produktie als doelstelling lijkt te zien. Een volgende keer zal ik aandacht besteden aan de beschouwing van Prof. Hoefnagels.

L. Hoffman

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Ondernemen	661
Column Dertien in een dozijn, door <i>Drs. A. Ketting</i>	663
<i>Dr. P. M. van Nieuwenhuizen:</i> De zelfstandige ondernemers in de detailhandel; recente ontwikkelingen	664
<i>H. A. C. Huijsmans en Ir. E. A. Gelderman:</i> De internationale arbeidsverdeling, sectorieel gezien, met commentaar van <i>Prof. Dr. J. Tinbergen</i>	667
<i>Prof. Dr. Ir. J. Goudriaan:</i> Nationale en internationale elementen van chronische inflatie; de surséance van Amerika; maatregelen tot herstel en preventie (IV)	670
Notitie Pratende ogen, door <i>Drs. L. Hoffman</i>	671
<i>R. Jonker:</i> Raming van de transacties in Nederland	675
Ingezonden Dynamisch-inflatoire huurprijvaststelling, door <i>A. C. de Goederen</i> met naschrift door <i>Dr. D. van der Werf</i>	676
Belgische kroniek Anti-inflatoir beleid in België, door <i>E. Thielemans</i>	677
Boekennieuws <i>H. H. Thias en M. Carnoy: Cost benefit analysis in education: a case study of Kenya</i> , door <i>Drs. S. Panitchpakdi</i>	678
<i>Dr. P. Nijkamp: Planning of industrial complexes by means of geometric programming</i> , door <i>Prof. Dr. P. E. Venekamp</i>	680
Mededelingen	680

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.

Adres: *Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224. Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701. Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.*

Kopij voor de redactie: *in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.*

Abonnementsprijs: *f 78,00 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f 46,80 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).*

Betaling: *Abonnementen en contributies. (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekeningno. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.*

Losse nummers: *Prijs van dit nummer f 2,50 (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekeningno. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.*

Advertenties: *B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.*

Stichting Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: *Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.*

Onderzoekafdelingen:

*Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Sociologisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek*

Dertien in een dozijn

In de artikelenbundel *The European Community in the world* 1) onderscheidt Prof. H. Brugmans in zijn gelijknamige bijdrage „Twelve 'models' for European Union". Als *eerste* model 2) dient het plan dat Aristide Briand (Frankrijk), met instemming van Gustav Stresemann (Duitsland), in de Volkenbond (Genève, 1929) lanceerde: de aangesloten landen zouden een soort federatie moeten vormen. Op de wijze waarop deze constructie door de afzonderlijke landen werd ontvangen, komen we aan het eind van dit stukje terug.

Het *tweede* en *derde* model dateren uit de tweede wereldoorlog: enerzijds de opvatting van de nazi's over „het Europa van de Nieuwe Orde" (die, wat betreft de plaats die Duitsland daarin zou innemen, niet overeenstemde met de gedachten van sommige collaborateurs waarin nog wél ruimte was voor enige nationale differentiatie binnen een „pax Germanica"), anderzijds het politieke ideaal van een federalistisch verenigd Europa dat de verzetsbeweging voor ogen stond, verwoord in het „Ventotene"-manifest (1943) door de Italiaanse federalisten, resp. in de Geneefse verklaring (1944) opgesteld door ondergrondse organisaties uit negen landen.

De „Europese Unie van Federalisten" (Parijs, 1946) droeg het woord „federatie" in haar vaandel, maar hechtte aan dat begrip een minder Europese, en meer mondiaal gerichte, betekenis; symptomatisch is dat een voorgestelde benaming als „Unie van Europese Federalisten" verworpen werd. Dit *vierde* model, gebaseerd op de Verklaring van Hertenstein (1946), accepteerde het (wereld-)federalisme weliswaar als grondbeginsel, maar verzachtte tegelijkertijd het supranationale element door een „Europese regering" niet te willen bekleden met rechtstreekse zeggenschap, maar deze meer een bemiddelende rol te laten spelen tussen individuele landen die hun autonomie in de resp. nationale politiek behouden. De pogingen van de EUF om tot een „integraal" continentaal-Europa te komen, faalden: zowel Engeland als Rusland waren, overigens om een verschillende reden, niet geïnteresseerd. Nadat aldus de oorspronkelijke opzet van de EUF mislukt was, werd de relatie met het Churchilliaanse concept van een verenigd Europa (het *vijfde* model, met als



kenmerken: afwezigheid van supranationale elementen; afwering van Russische, en afwijzing van Engelse, deelname) actueel.

Toen de Raad van Europa (1949) al spoedig onwerkzaam bleek te zijn, werd de tijd rijp voor een *zesde* model van Europese integratie: samenwerking in kleiner en hechter verband, geconcretiseerd in de EGKS (1951).

Een *zevende* en *achtste* model ziet Brugmans bij verschillende vormen van een „Atlantisch partnership"; hoewel een federatie tussen „Europa" en Amerika vooral na het torpederen door Frankrijk van de EDG een aantrekkelijke gedachte zou zijn, is de interesse voornamelijk van academische aard gebleven. Ook Englands (eerste) verzoek tot deelname aan de EEG, en de door president Kennedy geïnspireerde Amerikaanse handelspolitieke voorstellen (1961) hebben geleid tot niet méér dan de creatie van een gunstig „Atlantisch" klimaat: tot een geïnstitutionaliseerde solidariteit is het niet gekomen.

In tegenstelling tot deze nooit geconcretiseerde vormen van een „aan Amerika gelijkwaardig" Europa, is de idee van het door Brugmans als *negende* genoemde model zeer realistisch. Het is het Europa der Europese Staten („tot de Oeral") zoals De Gaulle zich dat voorstelde (1962).

Het *tiende* model drukt ons eveneens met de neus op de werkelijkheid: het is het „institutionele monster" dat noch slechts een intergouvernementele organisatie, noch enigszins een (con)federatie, is waarin de EG zich ontwikkelt.

In het *elfde* model voegt Brugmans de voor werkelijke integratie noodzakelijke samenwerking op politiek (en militair!) terrein toe.

Bij het *twaalfde*, en laatste, model zien we Brugmans als idealist: een confederatie tussen „de" EG en een „Oosteuropese EG" van de Russische-satellietlanden.

Anderhalf jaar na het congres waarvoor Brugmans zijn bijdrage schreef, werd de Parijse EG-topconferentie gehouden (oktober 1972). De „Europese Unie" waarvan men toen afsprak deze in 1980 bereikt te willen hebben, kan echter (té) gemakkelijk als „dertiende" model in Brugmans' classificatie worden ingepast. We zijn namelijk blijkbaar weer terug bij het eerste („vague and ineffective", blz. 14) model van Briand. Want wat stelt het desbetreffende Memorandum van 1/5/1930? „Het document pleit het verlagen van de tariefmuren binnen de Europese gemeenschap, een Europese antitrust-wetgeving en het oprichten van een Europese investeringsbank voor hulp aan achtergebleven gebieden in Europa. Verder wordt erin gewezen op het belang van een gemeenschappelijk Europees vervoerbeleid, samenwerking op wetenschappelijk gebied, het op elkaar afstemmen van de sociale wetten in de verschillende Europese landen en het intensiveren van de contacten tussen parlementaire groeperingen" 3). En hoe waren namelijk de reacties van de (Volkenbond-)landen? In principe weliswaar instemmend, maar ook met „... a great deal of mental reservations ... It seems as if each country approached the problem from the point of view of its own particular interests", schrijft Brugmans (blz. 13), die als fundamentele problemen van het plan-Briand onder meer noemt: de eventuele toetreding van Engeland, en de verhouding met Amerika. Dertien modellen in een dozijn; uitvinding van het *perpetuum modele*?

A. Keating

1) Red.: Ph. P. Everts. Uitg.: Rotterdam University Press, 1972, 205 blz., f 38. Te zijner tijd zal ik in een afzonderlijke recensie nog op dit boek terugkomen.

2) Als „model" komt bij Brugmans slechts een officieel politiek plan in aanmerking; individuele ideeën over „een verenigd Europa" laat hij buiten beschouwing.

3) *Geschiedenis van de Europese gedachte* (EG-uitgave, z.j.), blz. 21.

De zelfstandige ondernemers in de detailhandel

Recente ontwikkelingen

In ESB van 2 augustus 1972 werd een beschouwing gegeven over de gang van zaken bij de ondernemers in de kleine en middelgrote detailhandelsbedrijven over de afgelopen jaren en werden verwachtingen voor 1972 uitgesproken. In het volgende artikel zullen enkele macro-economische gegevens over laatstgenoemd jaar worden vermeld, terwijl voor 1973 enige prognoses worden gegeven.

Macro-economische gegevens over het verloop van de netto-winst

Op grond van een raming welke in mei 1972 werd opgesteld, werd geconcludeerd dat de stijging van de totale omzet in het midden- en kleinbedrijf in de detailhandel voor 1972 naar waarde gelijk en naar volume iets hoger zou zijn dan die in 1971. Zowel de stijging van het totale bedrag der bruto-marge als van het „overig inkomen per zelfstandige ondernemer” (ongeveer gelijk te stellen aan de netto-winst) zou iets lager liggen dan in 1971. In beide jaren lag de geraamde procentuele stijging van dit inkomen beduidend lager dan de stijging van de loonsom per werknemer. Vergelijking van deze raming voor 1972 met de meest recente (tabel 1) leert dat de procentuele stijging van de omzet (zowel naar waarde als volume), alsmede het totale bedrag der bruto-marge iets hoger liggen. De stijging van de netto-winst (overig inkomen per zelfstandige ondernemer) wordt even hoog geraamd (9%), doch de discrepantie met de stijging

Tabel 1. Kerngegevens midden- en kleinbedrijf in de detailhandel 1960 t/m 1969, 1970, 1971, 1972 en 1973

Omschrijving	1960 t/m 1969	1970	1971	1972	1973	
	gemiddelde jaarlijkse mutaties in % a)	mutaties t.o.v. voorafgaand jaar in % a)				
Omzet:						
waarde	7,5	12	10,5	11	10,5	
prijs	3,5	3,5	7	6	5,5	
volume	4	8	3,5	4,5	4,5	
Bruto-marge:						
waarde	8	12,5	11	11,5	11	
Arbeidsvolume:						
zelfstandigen	-1,5	-3	-3	-3	-3	
werknemers	3,5	6,5	3	4	4	
totaal	0,5	1,5	0	0,5	0,5	
Loonkosten:						
waarde	13,5	20	15,5	19	18	
prijs b)	9,5	13	12,5	14,5	13,5	
volume	3,5	6,5	3	4	4	
Overige bedrijfskosten:						
waarde	10,5	12,5	13	11	13	
prijs c)	7,5	6,5	10	7	9,5	
volume	3	5,5	2,5	3,5	3	
Ov. inkomen d):						
• totaal	waarde	4,5	7	5	6	-1
• per zelfstandige	waarde	6	10,5	8	9	3

Bron: Raming EIM; 1973 voorlopige raming.

a) Afgerond op 0,5%.

b) In casu de loonsom per werknemer.

c) Verhoging indirecte belasting, met name de BTW, is als prijsmutatie beschouwd.

d) Dit is in grote lijnen vergelijkbaar met de (fiscale) netto-winst; deze laatste omvat de som van het ondernemersloon, de beloning van medewerkende gezinsleden, rente over geïnvesteerd eigen vermogen en economisch resultaat.

DR. P. M. VAN NIEUWENHUYZEN*

van de loonsom per werknemer (14,5%) lijkt nog groter te zijn geworden.

De raming voor 1973 ziet er zeer somber uit wat betreft de stijging van het overig inkomen per zelfstandige ondernemer (3%) in vergelijking met de loonsom per werknemer (13,5%). De geringe stijging van de netto-winst zou het gevolg zijn van een — bij een gelijke stijging van de omzet — iets lagere stijging van de bruto-winst dan in 1972, gepaard gaande met een sterke stijging van de loonkosten en eveneens van de overige kosten.

Deze ramingen, welke zijn gemaakt door het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf (EIM), zijn gebaseerd op de laatste gegevens van het CBS en het CPB. Daarbij zij het volgende opgemerkt. Een kenmerk van ramingen is dat zij doorgaans aan de voorzichtige kant zijn. Wanneer er geen aanwijsbare tekenen zijn voor een verandering van de procentuele bruto-marge van een zelfde pakket goederen ligt het voor de hand dat deze marge ongewijzigd wordt verondersteld. Dit is in deze raming geschied. De geringe stijging van 11% in 1973 in vergelijking met 1972 vloeit voort uit een lichte wijziging in de samenstelling van het gehele goederenpakket.

Tegen de achtergrond van de bestaande sterke concurrentie — waarover verderop enkele opmerkingen worden gemaakt — en van de door de overheid getroffen maatregelen met betrekking tot de matiging ten aanzien van de prijsstijging, is er geen aanleiding een verbetering van de hoogte van de bestaande procentuele marges te veronderstellen. Doch ook indien een lichte stijging van de procentuele bruto-marge zich hier en daar voor bepaalde artikelgroepen zal voordoen, dan nog zal de stijging der netto-winst zeer ongunstig afsteken bij die van de lonen. De nacalculatie zal te zijner tijd uitwijzen of het in de aanhef geschetste „zeer somber beeld” mogelijk iets te pessimistisch zal zijn geweest. Het is te hopen dat dit inderdaad het geval zal zijn. De volgende beschouwing over recente ontwikkelingen in de detailhandel geeft onzes inziens echter weinig grond voor een veronderstelling als zou de macro-economische raming op te pessimistische uitgangspunten zijn gebaseerd. Wel willen wij erop wijzen dat macro-economische gegevens een onvolledig beeld geven, aangezien deze aan de grote verscheidenheid in de gang van zaken, die zich elk jaar voordoet, geen recht doen weervaren. Grote verschillen in bedrijfsuitkomsten tussen branches en binnen elke branche kunnen pas goed naar voren komen indien bedrijfsresultaten over een groot aantal bedrijven in alle belangrijke branches op korte termijn beschikbaar kunnen worden gesteld.

Aangezien de verwerking van bedrijfseconomische gegevens van kleine en middelgrote bedrijven in toenemende

*De auteur is directeur van het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf.

mate plaats heeft door middel van automatische apparatuur, zullen in de naaste toekomst macro-economische gegevens gecompliceerd kunnen worden door recente bedrijfsuitkomsten. Tevens zullen deze laatste mede kunnen dienen als onderbouw voor de macro-economische ramingen.

Recente ontwikkelingen in de detailhandel

Het is voor de zelfstandige winkeliers een schrale troost dat ook de grote ondernemingen in de detailhandel het de laatste jaren bepaald moeilijk hebben, hun winstgevendheid op een verantwoord peil te houden en dat een groot deel van de verbruikerscoöperaties in grote moeilijkheden is geraakt. Wat zijn de achtergronden van deze moeilijkheden en welke betekenis hebben deze voor de zelfstandige winkeliers? In een arbeidsintensieve bedrijfstak als de detailhandel, welke slechts in geringe mate nieuwe, kostenbesparende werkmethoden kan toepassen, is schaalvergroting een van de weinige mogelijkheden om kostenstijgingen op te vangen. Bovendien is alleen het werken op grotere schaal veelal niet voldoende. De besparing op de loonkosten als belangrijkste en sterkst stijgende kostenpost geschiedt in de praktijk door het uitsparen van loonkosten en andere kosten als gevolg van vermindering van het dienstenpakket. Het wekt dan ook geen verwondering dat de verscheidenheid in die detailhandelsvormen, welke voornamelijk worden gekenmerkt door de *typen van lage kosten/lage prijzen* en waarbij de prijsconcurrentie een belangrijk onderdeel uitmaakt van de retailing-mix, de laatste jaren groter is geworden. Dit type bedrijven is in verschillende sectoren van de detailhandel sterk in betekenis toegenomen. Het aandeel van de consumptieve bestedingen via de detailhandel vertoont de laatste jaren een daling. In de groei van deze bestedingen — berekend in constante prijzen — is de laatste jaren een vertraging opgetreden. De toeneming van de volume-omzet wordt voor 1972 en voor 1973 geraamd op 4,5%.

De kern van de moeilijkheden in vele detailhandelsbedrijven is gelegen in de noodzaak te komen tot enerzijds aanzienlijke vergroting van de volume-omzet en anderzijds de geringe stijging van de totale consumptieve bestedingen via de detailhandel. Gedurende de achter ons liggende lange reeks van jaren waarin de reële koopkracht per hoofd van de bevolking een jaarlijkse procentuele stijging te zien heeft gegeven, welke aanzienlijk hoger lag dan in enige andere periode in de economische geschiedenis, heeft een niet onbelangrijk aantal zelfstandige winkeliers een flinke groei van hun bedrijf weten te bereiken. De meeste grote detailhandelsondernemingen hebben een sterke expansie te zien gegeven en enkele van deze in bijzonder sterke mate. Doch de mogelijkheden van verdere noodzakelijke groei van de bestaande typen van vestigingen (naar omvang en naar aantal) van een aantal grote ondernemingen, zijn de laatste jaren beduidend kleiner geworden. En het zijn vooral enkele giganten in de detailhandel die de noodzaak van verdere vergroting van de totale omzet zijn gaan zoeken in het stichten van zeer grote detailhandelsvestigingen, gelegen buiten de bestaande winkelagglomeraties, doorgaans aan de rand van middelgrote steden, goed bereikbaar per auto met ruime parkeergelegenheid. Een vijftal dezer grote ondernemingen heeft plannen aangekondigd om, elk op hun eigen wijze, te komen tot een net van deze *grote solitaire vestigingen*, elk met een bedrijfsvloeroppervlakte van ten minste 5.000 m². Mede gezien de ligging op relatief goedkope grond en de toepassing van het systeem van zelfbediening wordt bij al deze vestigingen de discount-formule in een min of meer stringente vorm toegepast 1). Er zijn over de voorgenomen expansie van het aantal dezer grote eenheden heel wat pennen in beweging gebracht. Er bestaat bezorgdheid dat zij de bestaande harmonische samenstelling van oude en nieuwe winkelagglomeraties dreigen te doorbreken en dat zij zullen leiden tot een teveel aan totale verkoopoppervlakte. Het is geen toeval dat ook in het

buitenland het vraagstuk van de free-standing stores recent veel aandacht heeft.

Wanneer grote detailhandelsvestigingen op harmonische wijze in een nieuw winkelcentrum worden opgenomen, dan kunnen de daarin gevestigde winkels van zelfstandige ondernemers zeer wel een gezonde economische basis hebben, daar de consumenten een gedifferentieerde samenstelling, naar aard en grootte van de winkels, op prijs stellen. Doch wanneer de bestaande economische basis ondermijnd wordt door in een later stadium een zeer grote eenheid in de nabijheid van een bestaande winkelconcentratie te stichten, dan zal niet alleen de winstgevendheid ook van goed geleide bedrijven een flinke daling kunnen ondergaan, doch zal bovendien maatschappelijk gezien kapitaalverlies optreden.

Het is niet de bedoeling dieper op dit op zichzelf interessante vraagstuk in te gaan. Het diende te worden vermeld omdat dit verschijnsel een uitvloeisel lijkt te zijn van de noodzaak tot expansie van grote ondernemingen, welke volgens de voorheen gevolgde lijnen niet meer in voldoende mate mogelijk is. Dit alles heeft uiteraard mede een stempel gedrukt op de gang van zaken in de bedrijven van zelfstandige winkeliers in het afgelopen jaar en zal dit ook in het lopende jaar en in de naaste toekomst doen.

Niet alleen op grond van genoemd verschijnsel moet worden geconstateerd dat de concurrentie in het afgelopen jaar in verschillende opzichten scherp is geweest. In dit verband zij opgemerkt dat de exploitatie van vele winkels van regionale verbruikerscoöperaties — samenwerkend in en commercieel gesteund door de overkoepelende landelijke organisatie CO-OP-Nederland —, de laatste jaren niet (voldoende) renderend bleek te zijn. Kortgeleden heeft dit ertoe geleid dat de *winkels* van een aantal dezer regionale *verbruikerscoöperaties* zijn overgenomen door Edah, een grootwinkelbedrijf in de levensmiddelensector. Het is daarbij opvallend dat ook deze onderneming een duidelijke discountsignatuur heeft.

Een groot deel van de kleine en middelgrote detailhandelsbedrijven wordt meegetrokken in de prijsconcurrentie die met name in de sector van de detailhandel met een algemeen assortiment van levensmiddelen en van grotendeels zogenaamde probleemloze artikelen voor de dagelijkse levensbehoeften in belangrijke mate wordt gevoerd. Het is dan ook vooral in deze sector dat het afval van kleine bedrijven zich het meest heeft voorgedaan en schaalvergroting zich in sterke mate heeft gemanifesteerd.

Deze zo sterk doorgevoerde *schaalvergroting* begint *steeds meer nadelige gevolgen* te vertonen voor die categorie van *consumenten*, die om welke reden ook minder mobiel zijn en behoefte hebben aan dicht bij huis gelegen winkels voor dagelijkse levensbehoeften. Dit betekent dat er bepaalde tekortkomingen zijn ontstaan in de marktsituatie, welke uiteraard nieuwe mogelijkheden bieden. In dit geval in het bijzonder voor het midden- en kleinbedrijf. Daarom is in de branche van de detailhandel in melk- en zuivelproducten het verschijnsel van de *rijdende winkelwagens* tot ontwikkeling gekomen. Deze wagens bieden een, zij het ondiep, assortiment van levensmiddelen en van andere artikelen met hoge aankoopfrequentie. De snelle expansie dezer rijdende winkels is een goed voorbeeld van succesvolle economische samenwerking van zelfstandige detaillisten. Deze expansie is namelijk hoofdzakelijk te danken aan de initiatieven van een, enkele jaren geleden opgerichte, nieuwe commerciële organisatie in deze branche — de SRV — in de vorm van een vrijwillig filiaalbedrijf.

Een belangrijk element in de retailing-mix is „de winkel aan huis”. Ook op andere wijze valt er een reactie te con-

1) Zie Prof. Dr. J. P. I. van der Wilde, Perifere detailhandelsvestigingen, *ESB*, 27 juni j.l., blz. 572.

stateren op de sterke vermindering van het aantal levensmiddelenwinkels. Zo is kortgeleden een plan bekend gemaakt door een der vrijwillig filiaalbedrijven om een tweetal nieuwe *kleine winkeltypen te creëren*. Het ontwerpen en de toepassing daarvan zijn gebaseerd op een duidelijke marktsegmentatie voor elk van deze. Het ene type wordt gekenmerkt door een smal, goed uitgekiend assortiment van levensmiddelen met artikelen met een zeer hoge omzetsnelheid, eenvoudige inrichting, scherpe prijsstelling. De keuze is bewust zeer beperkt gehouden. Het tweede type biedt de mogelijkheid om te komen tot een betere marge. Het betreft buurtwinkels met een vollediger assortiment dan eerstgenoemd type, met redelijk concurrerende, doch geen agressieve, prijsstelling.

Ook bij andere commerciële organisaties van zelfstandige detaillisten zijn er tekenen dat plannen bestaan om tot een duidelijker positiebepaling van de bij hen aangesloten winkeltypen te komen, met het doel om preferenties van bepaalde categorieën van consumenten beter te effectueren. Zo wil één dezer organisaties voor levensmiddelenwinkels van zeer uiteenlopende grootte, verschillen in verkoop, programma's en dienstbetoon op duidelijke wijze gaan toepassen. Een andere organisatie wil eveneens meer aandacht gaan besteden aan de bestaansmogelijkheid van buurtwinkels.

De prijsconcurrentie als belangrijk element in de retailing-mix, schaalvergroting en het in meer of mindere mate verlies aan serviceverlening zijn verschijnselen die zich in geringere omvang hebben voorgedaan bij goederenassortimenten waarvan nog een groot deel der artikelen deskundigheid en voorlichting bij de verkoop vergt. Dit is in het algemeen het geval bij de verkoop in winkels met een *gespecialiseerd assortiment* van duurzame gebruiksgoederen, waarvan een deel tevens het karakter van hoogwaardige en luxe artikelen heeft. Vooral in deze speciaalzaken liggen goede kansen voor de zelfstandige winkeliers. De deskundigheid en voorlichting, doch ook de persoonlijke smaak van de ondernemer en/of zijn echtgenote bieden mogelijkheden voor een specifiek assortiment. Te zamen met een specifiek vestigingspunt kunnen dan ook gunstige voorwaarden aanwezig zijn voor een (zeer) rendabele exploitatie. Daarvan zijn in de praktijk steeds tal van voorbeelden geweest; stellig ook in het afgelopen jaar.

Doch de gegevens over het omzetverloop (tabel 2) geven met betrekking tot het afgelopen jaar voor bedoelde branches geen gunstig beeld. Zo is de omzetstijging in verschillende sub-branches van de detailhandel in textiel, van die in gouden en zilveren werken en ook van die in parfumerieën zeer gering te noemen, wanneer deze wordt gezien tegen de achtergrond van een stijging van het totale prijsindexcijfer in de detailhandel van 6%. Ook de omzet in andere branches steekt ongunstig af. Wel zijn er ook thans nog enkele branches met relatief sterke groeimogelijkheden, zoals de detailhandel in doe-het-zelf-artikelen, auto-accessoires en -onderdelen, produkten van tuincentra e.d. Daarbij zij opgemerkt, dat het warenhuisconcern Vroom en Dreesmann eind april jl. het voornemen heeft bekend gemaakt de activiteiten te gaan uitbreiden tot een keten van vestigingen in elk van de zojuist genoemde branches, alsmede op het gebied van snelrestaurants en recreatiebedrijven.

Tegen de eerder geschetste achtergrond van de opkomst van grote solitaire detailhandelsvestigingen lijkt de veronderstelling niet gewaagd dat ook andere grote ondernemingen in de komende jaren activiteiten zullen gaan ontplooiën in branches waar tot dusver het midden- en kleinbedrijf nog een relatief groot aandeel in de totale omzet heeft.

Slotbeschouwing

Indien men de ontwikkelingen in de detailhandel vooral in de laatste jaren beziet, dan moet men toch wel concluderen

Tabel 2. Verloop van de geldomzetten bij zelfstandige detaillisten

Branches	1960 t/m 1968 gemiddelde jaarlijkse mutatie in %	1969 t/m 1971 gemiddelde jaarlijkse mutatie in %	1972 t.o.v. 1971 mutatie in %
Voedingsmiddelen:			
aardappelen, groenten en fruit	7	9	10
bakkers	8	8	6
kruideniers: bedieningszaken	6	5	3
zelfbedieningszaken	9	10	12
melk, melk- en zuivelprodukten	7	9	8
slagers	6	7	8
Genotmiddelen:			
alcoholhoudende en -vrije dranken	9	7	2
banketbakkers	8	7	6
tabaksfabrikanten	6	6	8
Duurzame consumptiegoederen:			
textiel, totaal	8	9	6
niet-gespecialiseerd	8	8	8
heren mode-artikelen	5	7	1
heren- en jongensconfectie	9	9	10
dames- en meisjesconfectie	9	10	6
kledingstoffen	4	5	-6
schoeisel	7	7	4
woningtextiel en meubelen	11	5	10
huishoudelijke artikelen	11	8	7
goud, zilver, juwelen en uurwerken	12	6	3
Overige branches:			
boekhandel	9	12	15
kantoorboekhandel	9	11	8
drogisten	9	7	5
parfumerieën (speciaalzaken)	10	9	1
Prijsmutatie omzet detailhandel	3	5	6

Bron: EIM.

dat de rationalisatie in het detailhandelsapparaat zo ver is gegaan dat in verschillende opzichten afbreuk is gedaan aan de genuanceerde samenstelling daarvan, hetgeen vooral door bepaalde categorieën van consumenten als een gemis wordt gevoeld. De prijsconcurrentie heeft in een groot deel van de detailhandel welhaast ongezonde vormen aangenomen. Niet alleen in de agressieve verkoopacties worden bij herhaling de consumenten aangemoedigd om tegen de laagst mogelijke prijzen te kopen. Door de aanhoudende inflatie wordt dit in de hand gewerkt. En eveneens door consumentenorganisaties en wel door het publiceren van vergelijkingen van prijzen van „dezelfde” artikelen bij verschillende detailhandelsondernemingen, waarbij telkenmale de kampioenen van de lage prijzen worden aangewezen; vergelijking van kwaliteit blijft daarbij wat levensmiddelen e.d. betreft echter geheel buiten beschouwing. Prijsconcurrentie is de laagste vorm van concurrentie, zo houdt Kuhlmeier ons graag voor. Met een variant daarop zou men kunnen stellen: het met nadruk bevorderen van het kopen tegen lage prijzen is het aanmoedigen van de *laagste vorm van besteding* in een welvaart-maatschappij.

Het komt mij voor dat de voorkeur van bepaalde categorieën van consumenten voor winkels waar de prijsconcurrentie op de achtergrond staat, de laatste tijd niet in voldoende mate kon worden geëffectueerd. Het vestigingspatroon in de detailhandel lijkt enigszins te zijn scheefgetrokken, gezien vanuit de genuanceerde consumentenvoorkeuren, door de onevenredige invloed van de lage prijzen-activiteiten, welke zich in verschillende vormen voordoen. Het zal dan ook geen verbazing wekken wanneer de reeds thans waar te nemen tendens om meer aandacht te gaan besteden aan de voorwaarden waaronder kleine winkels bestaansmogelijkheden hebben, zich in de naaste toekomst zal voortzetten. De economische achtergrond hiervan zal dan zijn de groeiende herwaardering van het kopen van goederen met daarbij behorend dienstenpakket, ten koste van het streven naar „welvaart” in de enge zin van het kopen van het grootst mogelijke goederenpakket.

P. M. van Nieuwenhuyzen

De internationale arbeidsverdeling, sectorieel bezien

H. A. C. HUIJSMANS*
IR. E. A. GELDERMAN

1. De theorie van Tinbergen

Prof. Dr. J. Tinbergen heeft op de Conferentie „Industrie en Samenleving in de Europese Gemeenschap” die in april 1972 in Venetië is gehouden, een rapport uitbracht over *Bevordering van de industrialisering van de ontwikkelingslanden, gevolgen voor de industrie van de Gemeenschap*.

Uit het rapport komen onder meer de volgende aanbevelingen als de meest belangrijke naar voren:

- geen bedrijven aan te moedigen die door meer kapitaalintensieve processen op de wereldmarkt kunnen concurreren, doch waarvan ook een arbeidsintensieve versie bestaat die in ontwikkelingslanden hetzelfde produkt kan voortbrengen;
- aanmoediging van bedrijfstakken die passen in het voor West-Europa geschikte interval van kapitaalintensiteit;
- een verdere verlaging van invoerrechten op produkten van ontwikkelingslanden door de geleidelijke, doch snelle afschaffing van de plafonds verbonden aan de op 1 juli 1971 verleende eenzijdige preferenties.

De kennisname van de inhoud van dit rapport geeft aanleiding tot het plaatsen van de volgende globale kanttekeningen.

In het algemeen kan men opmerken dat Prof. Tinbergen zijn in het verleden gehanteerde stelling, dat de textielindustrie alsmede enkele andere zijns inziens arbeidsintensieve bedrijfstakken ter verhoging van het wereldwelzijn naar de ontwikkelingslanden dienen te worden overgeplaatst, niet heeft losgelaten.

Wel is deze stelling afgezwakt, aangezien Prof. Tinbergen nu een onderscheid maakt tussen bedrijfstakken met produktiemethoden van uiteenlopende arbeidsintensiteit en bedrijfstakken die slechts één processtructuur kennen. De eerstgenoemde bedrijfstakken zouden slechts hun meest arbeidsintensieve processen moeten toepassen, welke dan in het algemeen plaats zouden moeten hebben in de arme landen, waar de factor arbeid relatief overvloedig is.

Zo zou dan ter stimulering van de industrialisering van ontwikkelingslanden onder meer de textielindustrie naar de ontwikkelingslanden moeten worden overgebracht.

2. Bezwaren tegen de nieuwe theorie van Tinbergen

Onder meer in verband met de grote werkloosheid in grote delen van de wereld kan een dergelijke internationale arbeidsverdeling worden verdedigd, doch men dient zich te realiseren dat dit zou inhouden dat de door Tinbergen bedoelde bedrijfstakken hun kapitaalintensieve processen moeten staken, hetgeen het terugdraaien van de klok en een voorbijgaan aan de technische vooruitgang zou betekenen, hetgeen ons inziens een ondenkbare ontwikkeling is. Indien men inderdaad de klok zou willen terugzetten, zou moeilijk

uit te maken zijn in welke sectoren van het bedrijfsleven dit zou moeten gebeuren.

Praktisch alle bedrijfstakken hebben een zekere ontwikkeling doorgemaakt van een meer arbeidsintensieve naar een meer kapitaalintensieve produktiewijze. Dat in dit verband ook door Prof. Tinbergen weer de textielindustrie naar voren wordt geschoven, komt voort uit een hardnekkig misverstand nl. dat de textielindustrie zich in een nog weinig gevorderd stadium van kapitaalintensivering zou bevinden. De textielindustrie heeft in de geïndustrialiseerde landen juist een zeer snelle technologische evolutie doorgemaakt en is daardoor verder af komen te staan van het arbeidsintensieve productieproces als de meeste andere bedrijfstakken.

Wij zijn van mening dat juist de technische geavanceerdheid en de kapitaalintensiteit aantonen, dat een belangrijke textielindustrie gehandhaafd moet worden in de ontwikkelde landen voor hun eigen behoeften en in zekere mate voor de uitvoer, ook indien het merendeel van de landen der derde wereld zelf een textielindustrie zal hebben.

3. Het rapport Krengel

Voor de bewijsvoering van deze stelling kunnen we verwijzen naar het rapport van Prof. Dr. Rolf Krengel: *Die internationale Arbeitsteilung der Textilindustrie* (Berlijn, mei 1971). De in dit rapport genoemde cijfers slaan weliswaar op de situatie in Duitsland, doch de conclusies zijn mutatis mutandis geldig voor geheel West-Europa.

Uit het rapport Krengel blijkt onder meer dat de arbeidsproductiviteit in de textielsector over een twintigtal jaren met gemiddeld 6,85% per jaar is gestegen, terwijl in de totale Duitse industrie het resultaat 6% was. In de textielsector hebben wij dus een hoger stijgingstempo van de productiviteit dan in de industrie in haar geheel.

Uit het *Maandschrift* van het Centraal Bureau voor de Statistiek (december 1970) blijkt een gelijke ontwikkeling ten aanzien van de arbeidsproductiviteit in Nederland. Het gemiddelde stijgingspercentage van de indices van de productie per werkende over de periode 1958 t/m 1969 is in de textielnijverheid 6,3%, tegenover 5,6% voor de totale nijverheid.

Die verhoging van de arbeidsproductiviteit is gepaard gegaan met een aanzienlijke stijging van de kapitaal-input van de industrie. Krengel is onder meer van oordeel dat de kapitaal-input van de textielindustrie in 9 jaar, van 1960 tot 1969, is verdubbeld. Wij kunnen ons niet indenken dat het de bedoeling van Prof. Tinbergen zou zijn dat dit kapitaal wordt vernietigd.

* De auteurs zijn resp. voorzitter-werknemer en voorzitter-werkgever van de Stichting Commissie van Overleg en Samenwerking in de Textielindustrie.

Bekijkt men de mogelijkheden die de toekomst biedt, dan ken men stellen dat de westerse textielindustrie op de drempel staat van fundamentele veranderingen als gevolg van de technische evolutie, die zo ingrijpend zijn dat in sommige sectoren gearzeld wordt investeringen te doen in de huidige produktiemethoden.

4. Protectionisme in de EG?

De belemmeringen voor de industriële ontwikkeling van de achtergebleven gebieden zouden, volgens Prof. Tinbergen voor een deel veroorzaakt worden door de ontwikkelde landen. De belangrijke belemmering hierbij zou te vinden zijn op het gebied van de invoerpolitiek van de welvarende landen.

Het is echter algemeen bekend dat het handelsbeleid van de Europese Gemeenschappen juist wordt gekenmerkt door een versnelde openstelling van de markt voor de invoer uit derde landen en met name uit ontwikkelingslanden. De verlening van tariefpreferenties voor de invoer uit ontwikkelingslanden, die op 1 juli 1971 in werking is getreden, is hiervan een treffend voorbeeld. Het is echter bezwaarlijk dat niet de echte ontwikkelingslanden van deze regeling profiteren, doch juist staatshandelslanden en diverse landen in Zuidoost-Azië, waar de textielindustrie grotendeels in handen van Amerikaanse en Japanse concerns is.

Daarnaast dient duidelijk onderkend te worden dat de invoerrechten op textielgoederen in de EG tot de laagste van de wereld moeten worden gerekend. Onderzoekingen op dit punt in het kader van het GATT hebben het volgende aangetoond:

1. de Verenigde Staten, Canada en Finland kennen de sterkste tariefbescherming;
2. Oostenrijk, Noorwegen en het Verenigd Koninkrijk komen in een tweede groep voor, met een relatief hoge bescherming;
3. Japan neemt een tussenliggende positie in;
4. de vierde groep van landen wordt gevormd door Zweden, Denemarken en de oude EG;
5. Zwitserland kent de geringste protectie.

Bij deze onderzoekingen is nog geen rekening gehouden met het effect van de tariefpreferenties, die de EG wel op textielgoederen aan de onderontwikkelde landen heeft verleend en andere landen niet. Gaat men deze concessies in de vergelijking betrekken, dan zal het gemiddelde recht voor de EG nog lager worden. (Voor een detaillering van bedoelde onderzoekingen wordt verwezen naar bijlage I).

5. Sociale consequenties voor de ontwikkelde landen

Volgens Prof. Tinbergen zal door de verschuiving de werkgelegenheid in de rijke landen dalen. Wij constateren echter dat het rapport geen aandacht besteedt aan de menselijke offers die gebracht moeten worden om het geschetste model van herverdeling van de arbeid tot stand te brengen. Men zou eigenlijk niet mogen spreken over overplaatsing van industrie-takken, indien men niet binnen een bepaalde periode over de middelen beschikt om de gevolgen van een dergelijke overplaatsing op te vangen.

De sociale consequenties voor de ontwikkelde landen van een concurrentie van de aard zoals die o.a. door Hong Kong wordt geleverd, zijn door de ontwikkelde landen niet te dragen. Opnieuw willen wij hier Prof. Krengel citeren, waar hij wijst op de combinatie van moderne technologie en de factor arbeid, zoals deze te vinden is in Hong Kong. De daar niet-betaalde sociale kosten komen de werknemers in Hong Kong, maar ook de werknemers in de afnemerslanden duur te staan. Bovendien leidt deze situatie tot instabiliteit van de internationale handel. Letterlijk zegt Prof. Krengel over de

aard en de consequenties van deze wijze van voortbrenging:

„Trotz der Benutzung modernster Maschinen ist diese Produktionsweise deshalb veraltet, weil die Sozialgesetzgebung der Produktionsländer jeder Beschreibung spottet. Im Handel zwischen entwickelten Ländern werden selbstverständlich die Kosten der jeweiligen Sozialgesetzgebung in Rechnung gestellt und bezahlt, im Fall Hong Kong wird eine frühkapitalistische Produktionsweise konserviert und die Entwicklung einer Sozialgesetzgebung behindert“.

Vershillende factoren, waaronder de geleidelijke verplaatsing van sommige delen van de textielindustrie van de EG-landen naar andere gebieden, hebben reeds over de jaren 1950 tot 1969 (tabel IV van het rapport) een teruggang van de werkgelegenheid in de textielindustrie van de EG met 550.000 werknemers tot gevolg gehad. De ontwikkeling van het aantal tewerkgestelde arbeidskrachten in de jaren 1966 t/m 1970 en het aandeel daarvan in de gehele industrie der Gemeenschap, wordt in bijlage II voor de EG-textielindustrie als geheel en per land weergegeven.

Prof. Tinbergen spreekt in dit verband over „de traagheid waarmee de gewenste veranderingen zich doorzetten“. Het begrip traagheid is blijkbaar zeer betrekkelijk. Of deze gewenste veranderingen ertoe hebben geleid dat de werkgelegenheid in de textielindustrie in de ontwikkelingslanden op ruime schaal is toegenomen, blijkt dubieus wanneer men constateert dat een toename van de werkgelegenheid zich manifesteert in de landen van het Oostblok.

Overigens mag niet uit het oog worden verloren dat een inkrimping van de werkgelegenheid van de textielindustrie in de EG mede een gevolg is van een technologische ontwikkeling en een steeds voortgaande herstructurering.

6. Slot

Indien men iets voor de ontwikkelingslanden wil doen, moet men er zich van bewust zijn dat dit altijd een lange-termijnproces is, dat niet op kunstmatige wijze tot stand kan worden gebracht.

De internationale arbeidsverdeling kan hierbij een aanvaardbaar uitgangspunt zijn mits:

- de beoogde arbeidsverdeling geen vrijbrief betekent voor subsidies en andere distorsies ter bevordering van de import uit ontwikkelingslanden;
- marktverstoring in de importlanden wordt voorkomen. Dit laatste betekent dat de arbeidsverdeling gekanaliseerd dient te worden ontwikkeld.

H. A. C. Huijsmans
Ir. E. A. Gelderman

BIJLAGE I

Resultaten van de vergelijkende studie van het GATT over de tarieven van invoerrechten

Na de volledige toepassing van de Kennedy-Ronde heeft het GATT de tarifaire situatie in de belangrijkste geïndustrialiseerde landen onder de loep genomen. Voor het berekenen van het gemiddelde tarief van een bepaald land heeft men 4 methodes gehanteerd.

1e methode:

Een eenvoudig niet gewogen rekenkundig gemiddelde van alle invoerrechten toegepast binnen een categorie goederen.

2e methode:

Dit gemiddelde is in 2 fasen berekend. Eerst een eenvoudig ongewogen rekenkundig gemiddelde, doch berekend over elke post van de Brusselse nomenclatuur. Deze gemiddelden zijn voorts gewogen met de totale importen van alle landen, waarop de studie betrekking heeft. Aldus heeft men het gemiddelde in een categorie goederen verkregen.

3e methode:

Een gewogen gemiddelde van alle invoerrechten binnen een cate-

gorie goederen. De gebruikte wegingsfactor wordt gevormd door de importen van de beschouwde landen.

4e methode:

Dit gemiddelde is eveneens in fasen berekend. Eerst een gewogen gemiddelde, gebaseerd op de eigen importen van de betreffende landen, berekend over elke post van de Brusselse nomenclatuur. Vervolgens heeft men, om het gemiddelde binnen een categorie goederen te verkrijgen, de verkregen resultaten gewogen met de totale importen.

Gaat men nu de betreffende landen volgens de mate van tariefbescherming onder elkaar zetten, dan krijgt men bij de verschillende methodes de volgende situatie:

Methode 1.

<i>Algemeen gemiddelde</i> ...	12,9
1. Finland	24,1
2. Verenigde Staten	17,4
3. Noorwegen	17,2
4. Canada	15,8
5. Oostenrijk	15,6
6. Ver. Koninkrijk	15,0
7. Zweden	12,1
8. Japan	12,0
9. EG	9,6
10. Denemarken	8,8
11. Zwitserland	7,8

Methode 2.

<i>Algemeen gemiddelde</i> ...	11,8
1. Verenigde Staten ..	17,2
2. Finland	16,5
3. Oostenrijk	15,9
4. Ver. Koninkrijk	12,7
5. Canada	12,2
6. Noorwegen	11,3
7. Japan	10,1
8. EG	9,0
9. Zweden	7,9
10. Denemarken	7,5
11. Zwitserland	7,0

Methode 3.

<i>Algemeen gemiddelde</i> ...	9,7
1. Canada	19,0
2. Verenigde Staten ..	18,3
3. Finland	16,6
4. Noorwegen	15,4
5. Oostenrijk	14,2
6. Zweden	11,6
7. Denemarken	10,3
8. Ver. Koninkrijk ..	9,3
9. Zwitserland	7,6
10. EG	5,8
11. Japan	1,5

Methode 4.

<i>Algemeen gemiddelde</i> ...	12,0
1. Verenigde Staten ..	18,0
2. Finland	17,1
3. Oostenrijk	16,8
4. Canada	14,6
5. Ver. Koninkrijk ..	11,6
6. Noorwegen	10,9
7. Japan	9,5
8. EG	9,5
9. Denemarken	8,7
10. Zweden	7,8
11. Zwitserland	6,8

(Bron: COMITEXTIL)

BIJLAGE II

Ontwikkeling van de tewerkgestelde arbeidskrachten en het aandeel daarvan in de gehele industrie der Gemeenschap, resp. in de verschillende landen.

Jaar	Textiel-industrie (NICE 23)	Kleding, schoeisel, beddengoed (NICE 24)	Chem. Vezels	NICE 23 + 24 + chem. vezels	% van de arbeidskrachten in de gehele industrie
1966	1.761.500	1.535.800	128.800	3.426.100	12,9
1967	1.692.600	1.498.000	127.700	3.318.300	12,7
1968	1.610.400	1.459.400	128.400	3.198.200	12,3
1969	1.632.400	1.506.300	135.100	3.273.800	12,2
1970	1.687.800	1.573.300	135.800	3.396.900	12,3
Vershil van + of - tussen 1970 en 1966	- 73.700	+ 37.500	+ 7.000	- 29.200	
Landen					
1966					
Duitsland	602.000	599.000	49.000	1.250.000	10,15
Frankrijk	469.400	431.800	24.900	926.100	13,1
Italië	453.600	299.700	33.585	786.885	18,4
Nederland	94.900	109.800	16.750	221.450	12,8
België	141.600	95.500	4.557	241.657	16,6
	1.761.500	1.535.800	128.792	3.426.092	12,9
Landen					
1967					
Duitsland	548.000	539.000	46.000	1.133.000	9,9
Frankrijk	467.800	440.700	24.500	933.000	13,1
Italië	455.000	320.900	36.570	812.480	18,3
Nederland	89.800	104.700	15.000	209.500	12,7
België	132.000	92.700	5.620	230.320	16,4
	1.692.600	1.498.000	127.700	3.318.300	12,7

Landen

1968					
Duitsland	540.000	542.000	48.600	1.130.000	9,9
Frankrijk	421.600	403.200	23.200	848.000	12,1
Italië	444.000	327.000	37.500	808.500	17,6
Nederland	80.700	99.000	14.300	194.000	11,9
België	124.100	88.200	5.400	217.700	15,6
	1.610.400	1.459.400	128.400	3.198.200	12,3

Landen

1969					
Duitsland	562.000	569.000	52.000	1.183.000	10,0
Frankrijk	409.700	393.800	23.120	826.620	11,6
Italië	454.800	356.500	40.200	851.500	17,5
Nederland	80.600	96.800	14.300	191.700	11,6
België	125.300	90.200	5.480	220.980	15,8
	1.632.400	1.506.300	135.100	3.273.800	12,2

Landen

1970					
Duitsland	600.000	600.000	54.000	1.254.000	10,3
Frankrijk	411.000	411.900	23.350	846.250	11,5
Italië	475.000	378.700	40.120	893.620	17,6
Nederland	76.200	92.000	13.050	181.250	10,9
België	125.600	90.700	5.270	221.770	15,5
	1.687.800	1.573.300	135.800	3.396.900	12,3

Commentaar van Prof. Dr. J. Tinbergen

Gaarne aanvaard ik het aanbod van de redactie om enige kanttekeningen te maken bij het betoog van de voorzitters van de Stichting Commissie van Overleg en Samenwerking in de Textielindustrie.

Ter verduidelijking van mijn opvatting voeg ik aan de samenvatting daarvan, door de schrijvers gegeven, nog toe, dat ik alleen het gebruik van arbeidsintensieve processen in ontwikkelingslanden bepleit, als zij kunnen concurreren. Doch dit betekent in mijn opvatting wél, dat men ook van concurrerend mag spreken, wanneer het gebruik van arbeid gesubsidieerd en dat van kapitaal belast wordt, om de ondernemer aldaar te doen calculeren met lonen en rente die de werkelijke schaarste van arbeid en kapitaal weerspiegelen.

Het staken van kapitaalintensieve processen in ontwikkelde landen zou ik niet plotseling, doch volgens een geleidelijke schaal willen zien gebeuren in een tijdperk van vijf tot tien jaar, echter niet *op te leggen* door de regering (zie het einde van mijn commentaar).

Volgens cijfers van Fels 1) is de textielindustrie in Duitsland (dus waarschijnlijk ook hier) inderdaad relatief kapitaalintensiever geworden, doch staat zij toch nog op no. 18 resp. 21 van de door hem beschouwde 28 bedrijfstakken (dus in de arbeidsintensieve „helft”, die bij 15 begint) en staat de kledingindustrie volgens beide methoden op plaats 28.

De tariefpreferenties zijn inderdaad door de EG ingevoerd, waarvoor zij hulde verdient; doch zij worden ontsierd door vrij lage plafonds.

Dat er textiel uit Oost-Europa wordt toegelaten door de handelsverdragen met deze landen betreur ik; het ligt in de macht van de Westeuropese regeringen om deze invoer terug te draaien.

1) G. Fels, The Choice of Industry Mix in the Division of Labour between Developed and Developing Countries, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 108, 1972, blz. 86.

Nationale en internationale elementen van chronische inflatie

De surséance van Amerika; maatregelen tot herstel en preventie (IV)

PROF. DR. IR. J. GOUDRIAAN

„De waarde van de dollar hangt nu af van besluiten die buitenlandse regeringen kunnen nemen”. Dean Rusk, 1965 Secretary of State 1961-1969 1).

Deze week sluit Prof. Goudriaan zijn serie artikelen over nationale en internationale elementen van chronische inflatie af. De vorige afleveringen, 1. waarom heeft de chronische inflatie zich internationaal verspreid als een besmettelijke ziekte, 2. de voorgeschiedenis van de Amerikaanse surséance en 3. Amerikaanse perspectieven inzake de surséance, verschenen in ESB van resp. 16 mei, 27 juni en 11 juli jl. De artikelen van Prof. Goudriaan maken deel uit van de serie over „Volle tewerkstelling zonder inflatie van lonen en winsten”. Prof. Goudriaan begon hiermee in ESB van 23 februari 1972 met het artikel „Sociologie van de chronische inflatie”. T.z.t. zullen in ESB worden afgedrukt: „De intrinsieke ontoereikendheid van alle macro-economische maatregelen om bij volle tewerkstelling inflatie te voorkomen” en „Volle tewerkstelling, een vraagstuk van regeltechniek”.

DE EG ALS VERZAMELPUNT VOOR ALLE NIET-AMERIKAANSE DOLLARCREDEITOREN; EEN INTERNATIONAAL STEUNSYNDICAAT VOOR DE VAGEBONDERENDE DOLLARS; EEN NIEUWE INTERNATIONALE GELDEENHEID ONAFHANKELIJK VAN ELKE NATIONALE GELDEENHEID EN BESCHIKBAAR VOOR CENTRALE BANKEN EN PARTICULIEREN. HET STEUNSYNDICAAT ALS BEWINDVOERDER VOOR DE NIET-AMERIKAANSE DOLLAR-CREDEITOREN HEEFT DE MACHT DE DOLLAR TE DEVALUEREN ALS DIT IN HET BELANG VAN CREDEITOREN WORDT GEACHT.

Het is duidelijk dat „wij” geen haast hebben met de verplaatsing van de textielindustrie naar de arme landen, maar in deze landen zelf heerst een dergelijke werkloosheid, dat hun problemen urgent zijn. Uiteraard moeten slachtoffers hier door herscholing worden geholpen. Een deel zal naar mijn verwachting in de metaalindustrie een plaats kunnen vinden, als de bestellingen van machines uit ontwikkelingslanden toenemen, nadat wij meer van hun produkten hebben ingevoerd. De prijzen van deze goederen kunnen bovendien verlaagd worden als er geen invoerrechten meer op worden geheven.

Het is toe te juichen dat de EG-invoerrechten niet zo hoog zijn; maar dan is de afschaffing ervan toch ook niet zo erg? En dat is het voorstel dat ik in mijn rapport doe; ik bepleit geen directe bemoeienis van de overheid met onze industrie. Gelukkig zijn er al een aantal bedrijven die werkgelegenheid scheppen in ontwikkelingslanden.

J. Tinbergen

In de Faillissementswetten van de meeste landen bestaat een grote mate van overeenstemming met name over de regeling van de surséance (opschorting) van betaling. Zij leggen zonder uitzondering het zwaartepunt van beslissingen in hoogste instantie in de vergadering van crediteuren.

Als men tot een rationele behandeling van de tegenwoordige moeilijkheden wil komen dan is het aanbevelenswaardig zich deze internationale ervaring ten nutte te maken en allereerst te streven naar samenwerking althans tussen de belangrijkste crediteuren op Amerika.

Dit betekent volstrekt niet dat een dergelijke samenwerking gericht is tegen Amerika, maar wel dat men zich voorgoed losmaakt van de gedachte dat de Verenigde Staten in monetaire zaken een beslissende, noch zelfs een leidende rol zou moeten blijven spelen. De wereld kan niet zonder Amerika en Amerika niet zonder de wereld. Maar men kan de westerse wereld niet langer laten beheersen door en voor Amerika. De tegenwoordige catastrofe is niet een gevolg van het bewonderenswaardige stelsel van internationale monetaire samenwerking zoals dit in hoofdzaak door de Amerikaan White is ontworpen. Zij is een gevolg van de stelselmatige sabotage en het misbruik van dit stelsel ten eigen bate jaren lang door Amerika gepleegd en getolereerd door een veel te slap IMF, zoals dit voornamelijk in de beslissende jaren onder de fatale leiding van wijlen Jacobson (Managing Director van 3 december 1956 tot zijn dood op 5 maart 1963) is gegroeid.

Radicale verandering

Men moet nu een radicale verandering tot stand brengen die zonder horten of stoten de weg baant naar een nieuwe en betere toekomst. Daartoe is nodig:

1. consolidatie van de zwevende vorderingen tegen de dollar; het spel van Zwarte Piet in dollars dat nu de valutamarkten beheerst, moet men zo snel mogelijk beëindigen omdat het een verlamme invloed op de actieve koopkracht uitoefent en tot een gestadige stijging van werkloosheid moet leiden;

2. deze consolidatie moet zodanig zijn dat daarmee tegelijkertijd belet wordt dat de dollar, na zich bevrijd te weten van de acute druk der oude schulden het spel opnieuw begint met een nieuwe ronde van de schuldenmakerij 2).

De internationale rol van de dollar als rekeneenheid, als re-

1) Geciteerd in *Nouvelles de l'OTAN*, maart 1966, blz. 7. Zie ook *ESB* van 6 juni 1966, blz. 701, voetnoot 23.

2) Blijkens een persbericht van 22 februari heeft Burns aan het Joint Economic Committee van het Amerikaanse Congres gezegd dat het tekort op de Amerikaanse liquiditeitsrekening binnen 2 jaar moet verdwijnen. Dit is dezelfde over-optimistische verwachting, die men, meer dan 10 jaar lang, uit elk jaarverslag van de Federal Reserve Bank heeft vernomen. Het resultaat ziet men in de tabel, in de tweede aflevering.

serve-valuta én als betaalmiddel moet dus niet alleen verdwijnen; zij moet zo snel mogelijk worden overgenomen door een nieuwe internationale eenheid, onafhankelijk van elke nationale geldeenheden en dus ook van elke combinatie van nationale geldeenheden.

Met name moet men voorkomen dat dollarsaldi zich opnieuw ophopen bij de particuliere banken. Hier ligt het grootste gevaar voor elk gezond internationaal geldstelsel en op dit zwakste punt zal de Amerikaanse reactie zich in de eerste plaats gaan richten, zoals a priori duidelijk is en reeds blijkt uit een voordracht van David Rockefeller, vermeld in noot 15 aan het slot van de eerste aflevering (ESB 16 mei 1973, blz. 431). Men moet steeds de uitspraak van president Coolidge in gedachten houden: „*The business of America is business*” 3).

In deze twee punten heb ik de belangrijkste taak van de commissie van crediteuren globaal geschetst. Maar hoe brengt men de samenwerking van crediteuren tot stand?

Het is duidelijk dat het IMF hierbij van geen enkel nut is. Dit is reeds onmogelijk omdat de foute debiteur Amerika (zelf ook nog een grote debiteur van dit instituut) in het IMF een overheersende rol heeft gespeeld en tracht te blijven spelen.

Maar het is ook (zo men wil a fortiori) onmogelijk omdat de noodzakelijke taak die ik zo juist onder 2 heb geschetst volledig buiten de bevoegdheid en de formele structuur van het IMF ligt. Het IMF is bedoeld als „bankers bank” uitsluitend voor de nationale centrale banken. De SDR's die stellig in een niet door Amerikanen ten eigen bate geëxploiteerd geldstelsel van nut waren geweest zijn dan ook uitsluitend bestemd voor centrale banken en *kunnen dus in het normale particuliere handels- en betalingsverkeer geen enkele rol spelen.*

En het is juist op dit terrein dat de beslissende slag tegen de devaluerende dollar moet worden uitgevochten en gewonnen.

Wie zijn de grootste crediteuren op Amerika? In juli 1972 waren de particuliere vorderingen (zie tabel 1 eerste aflevering) teruggelopen tot \$ 16,6 mrd., die van de centrale banken gestegen tot \$ 59,5 mrd. Van deze bijna \$ 60 mrd. bezat West-Europa (dat is ongeveer de nieuwe EG plus Zwitserland) \$ 36,4 mrd., dus meer dan de helft (Zwitserland \$ 3,5 mrd.), Japan \$ 14,8 mrd. en Canada \$ 4,5 mrd., dus samen \$ 55,7 mrd. Na de crisis van februari 1973 is dit totaal met vele miljarden gestegen, waarschijnlijk in hoofdzaak door de steunaankopen van Duitsland dat in juli 1972 nog maar (!) \$ 6,6 mrd. bezat. Het is dus duidelijk dat een geconcentreerde meerderheid van vorderingen in de EG ligt.

Wat de EG niet en wel kan doen in het monetaire vraagstuk

De EG kan *niet* in afzienbare tijd de economische en monetaire politiek van de 9 landen onder één centrale leiding brengen zonder grote spanningen te veroorzaken tussen „actiegroepen” en het ver afgelegen centrale gezag; een ondermijning van de democratie. Niets is gevaarlijker dan zich te verbinden tot het uitvoeren van onuitvoerbare maatregelen.

Onder de tegenwoordige omstandigheden, met de tot dusver bestaande technieken is het niet mogelijk het prijspeil in elk land met voldoende snelheid en nauwkeurigheid te beheersen. Ik zal dit in een volgend artikel nog nader motiveren, maar beroep mij nu alleen op de ervaring die leert dat de prijsindexcijfers van de gezinsconsumptie in het tijdvak 1963 tot 1970 in Nederland zijn gestegen met 41,0% (het hoogste) en in Duitsland met 20,5% (het laagste); de andere EG-landen liggen tussen deze uitersten in-4).

Dat men een tijdje lang de schommelingen in de wisselkoersen binnen vrij nauwe grenzen kan vasthouden zegt niets en kan alleen maar een misleidend gevoel van succes en zekerheid tevoorschijn roepen. Het is een maatregel die slaagt bij mooi en rustig weer en die bij ernstige stormen die elk ogenblik in ieder land onverwachts kunnen opsteken (loonexplosies, stakingen e.d.) onherroepelijk wordt doorbroken.

Pratende ogen

Onlangs verscheen het tweede nummer van L & S Magazine, maandblad voor lijn- en staffunctionarissen, uitgegeven door de Nederlandse Centrale van Hoger Personeel. In dit nummer is een interessant interview afgedrukt met het SER-kroonlid Prof. Dr. H. W. J. Bosman. L & S Magazine was zeer onder de indruk van het voorkomen van deze Tilburgse hoogleraar. Uit het volgende citaat moge blijken hoezeer het blad hem heeft geobserveerd: „Een vrij lange man, degelijk in een bruin pak, een gezicht met de ogen die typerend zijn voor veel hoogleraren: helder, scherp alles opnemend, fotograferend en vastleggend wat zij zien in de mensen die met ze praten”. Naast dit citaat staat een foto van een vriendelijk uitzienende man, conventioneel geknipt en gekleed en met normale ogen. Op de omslag staat overigens een foto van Prof. Bosman in een blauw pak. Na het lezen van dit citaat en het bekijken van Bosmans foto ben ik erg benieuwd naar de ogen van de leden van de NCHP. Met hun misschien sprekende ogen kan stellig niet worden gepraat.

L.H.

De logisch onontkoombare consequenties van een volstrekte en permanente binding tussen verschillende nationale valuta's zijn uitstekend geformuleerd door Barber, de Engelse minister van Financiën, tijdens de besprekingen in de Europese Commissie, begin maart jl. over een gemeenschappelijk zweven van de 9 EG-valuta's. Hij stelde volkomen terecht de eis dat het Verenigd Koninkrijk daarvoor de steun van de andere EG-landen nodig heeft en wel „voor onbepaalde bedragen, zonder enige voorwaarde en zonder enige verplichting tot terugbetaling of wisselgarantie” 5).

Dit is gezonde taal; nu weet men waar men aan toe is. Men moet bij een goede democratische vorm van samenwerking (Zwitserland is het klassieke voorbeeld) 6) *zo min*

3) Coolidge, president van 1923-1928 was evenals Nixon Republikein. Democratische presidenten denken er niet anders over. Ik citeerde reeds de woorden van Roosevelt in 1933. De sterk ethisch voelende Woodrow Wilson, de geestelijke vader van de League of Nations, schreef 21 juli 1917 aan kolonel House: „England and France have not the same views with regard to peace that we have by any means. When the war is over, we can force them to our way of thinking, because by that time they will, among other things, be financially in our hands”. (Proceedings of the Academy of Political Science, Columbia University, januari 1947, blz. 63).

4) Coffey and Presley, *Europe: towards a monetary union*, Londen, december 1972, blz. 12.

5) *NRC Handelsblad* van 5 maart 1973. De redactie voorzag dit bericht van het opschrift: „Britten liggen dwars bij „zweven”. Uit deze woordkeus blijkt opnieuw het fatale wanbegrip dat bij vele personen bestaat over de essentiële, objectieve moeilijkheden verbonden aan „onherroepelijk” vaste-valutaverhoudingen. Men denkt dat het zaak is van goede wil en inschikkelijkheid. Maar in werkelijkheid gaat het om een eerlijke erkenning van onmacht om dwingende verbintenissen aan te gaan over een zaak die men niet beheersen kan: het eigen nationale prijsniveau en de kapitaaluitvoer in de liquiditeitsrekening op de anderen; een herhaling dus van hetgeen Amerika nu al een jaar of vijftien doet. Denkt men daarmee een goede geest van samenwerking te bereiken?

6) Het heeft mij dikwijls getroffen dat men in Nederland meer belangstelling heeft voor en nu en dan navolging aanbeveelt van zekere elementen uit het Engelse en Amerikaanse staatsrecht in plaats van aandacht te geven aan het Zwitserse. Ik wijs daarom op publikaties zoals: Weilenman, *Pax Helvetica oder die Demokratie der Kleinen Gruppen*, Zürich, 1951. Graf und Felix, *Schweizerische Staatskunde*, Zürich 1970.

mogelijk centraal regelen en de plaatselijke groepen de grootst mogelijke vrijheid laten.

Het begin van monetaire eenheid moet men dus niet zoeken in de afschaffing van de nationale valuta en het onmogelijk maken van nationale devaluaties 7), maar in het scheppen van een nieuwe, internationale basiseenheid, voorlopig alleen voor de EG, maar openstaande voor alle crediteuren op Amerika, in welke eenheid, zelf gedefinieerd in goud en dus ook in SDR, elke nationale valuta wordt uitgedrukt.

Deze nieuwe internationale eenheid, die ik verder aanduid met de neutrale letter M (Monnaie, Moneta, Money) kan men bij de start gelijk stellen aan de nu twee keer gedevalueerde dollar, maar leidt dan verder een onafhankelijk leven. Als de dollar verder devalueert blijft de M op de oude goudwaarde (= SDR-waarde) gehandhaafd.

Schets van uitvoeringsmaatregelen

De eenvoudigste maatregel om deze gedachte concrete inhoud te geven is om gebruik te maken van de enorme massa dollars nu in het bezit van de centrale banken binnen de EG, een unieke gelegenheid om een groot bedrag aan dollarvorderingen in één hand te concentreren.

Mijn voorstel is dat deze centrale banken een maatschappij op aandelen (een gewone nv) oprichten die bereid is ongelimiteerde bedragen aan Amerikaanse dollars op te nemen van haar aandeelhouders tegen afgifte van certificaten in gelijke aantallen M-eenheden. Het aandelenkapitaal van deze maatschappij dient men dan toe te wijzen aan de centrale banken die toetreden en zich daarbij verbinden, gewaarborgd door de betreffende nationale wetgevingen, de M-certificaten te aanvaarden ter vereffening van onderlinge verplichtingen en als bestanddeel van hun monetaire reserve.

De goudwaarde van de M-certificaten moet onderhevig zijn aan dezelfde bepalingen als nu opgenomen in artikel IV, section 7 en 8 van het IMF-Agreement.

De certificaten moeten rentedragend zijn en het lijkt logisch deze rentevoet te stellen op 70% (of iets anders tussen bijv. tweederde en driekwart) van de effectieve rente die met het

Tabel 1. Uitvoer en invoer van de Verenigde Staten en van de wereld in hun geheel in de jaren 1950 tot 1971, (in mrd. dollars)

	Uitvoer fob	Invoer cif	Uitvoer plus invoer	Idem in percenten van wereld totaal	Quota in IMF in percenten
Verenigde Staten	44,1	48,5	92,6	14,4	23,0
Verenigd Koninkrijk	22,3	24,0	46,3	7,2	9,7
België en Luxemburg	12,4	12,9	25,3	3,9	2,3
Denemarken	3,7	4,6	8,3	1,3	0,9
Frankrijk	20,7	21,3	42,0	6,6	5,2
West-Duitsland	38,9	34,3	73,2	11,4	5,5
Italië	15,1	16,0	31,1	4,8	3,5
Nederland	13,9	15,4	29,3	4,5	2,4
Ierland	1,3	1,8	3,1	0,5	0,4
Totaal EG	128,4	130,2	258,6	40,2	29,9
Oostenrijk	3,2	4,2	7,4	1,1	0,9
Noorwegen	2,6	4,1	6,7	1,0	0,8
Zweden	7,4	7,1	14,8	2,4	1,1
Zwitserland	5,7	7,2	12,9	2,0	—
Canada	18,3	16,8	35,1	5,5	3,8
Japan	24,0	19,7	43,7	6,8	4,1
Andere industrielanden ...	18,5	27,6	46,1	7,2	8,4
Totaal	79,8	86,7	166,5	26,0	19,1
Ontwikkelingslanden	60,3	63,9	124,2	19,4	28,0
Wereldtotaal	312,6	329,3	641,9	100,0	100,0

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU

W. STEMMER & Zn. B.V.

Schiebroekseweg 22-24, telefoon (010) 22 38 66
postbus 35007, Rotterdam

vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Best, Breda, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Haarlemmermeer, 's-Hertogenbosch, Hilversum, Maastricht, Rheden, Rotterdam, Tilburg en Veldhoven.

Wij leveren ook :

notulen van directie- en aandeelhoudersvergaderingen

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eerste-klas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

I.M.

dollarbezit van de maatschappij in elk tijdvak van bijv. 3 of 6 maanden verdiend is. De concentratie van dit dollarbezit kan aan het rendement daarvan alleen maar ten goede komen. De veiligheidsmarge van zeg 30% dient voor de opbouw van een reserve tegen verdere dollardevaluaties. De belegging van deze reserves dient in geen geval in nationale valuta te zijn, maar in realia, goud of andere grondstoffen of, nog beter in vaste combinaties van andere grondstoffen 8).

Het aandelenkapitaal moet verdeeld worden over alle landen die de bovengenoemde verplichting op zich willen nemen en wel, als meest objectieve maatstaf, in verhouding tot hun betekenis in de internationale handel. Men meet deze het beste door invoer en uitvoer samen te tellen (zie tabel 1). Deze verdelingsmaatstaf dient elke 3 of 5 jaar te worden herzien volgens de jongste gegevens over de afgelopen periode. Op deze wijze brengt men de dynamiek van de economische ontwikkeling het beste tot uiting en voorkomt men verstarring van verouderde omstandigheden. Stemmenaantal en invloed op de raad van commissarissen zijn evenredig aan het aandelenbezit.

De machtsverhouding in de maatschappij moet dus onafhankelijk zijn van de hoeveelheid ingebrachte dollars die immers min of meer toevallig is; het algemene belang is deze dollars uit de markt te nemen en zodoende de incidentele speculatieve bewegingen te beperken of onmogelijk te maken.

Daarom moet het lidmaatschap van deze maatschappij, eenmaal opgericht door de centrale banken van de EG-landen ook op gelijke voorwaarden openstaan voor alle andere crediteurlanden, dus met name voor Zwitserland, Japan en Canada, houders van aanzienlijke dollarvorderingen.

De maatschappij moet ook openstaan voor verdere afstoting van dollarbezit door particuliere banken. Ter voorkoming van misbruik moeten deze bedragen dan wel gecertificeerd worden door de betrokken centrale bank als bonafide bezit van niet-Amerikaanse houders.

7) De gewenstheid om onder dwingende omstandigheden devaluatie te aanvaarden heb ik in het voorafgaande reeds nadrukkelijk betoogd. Ik wijs er nu slechts op dat men deze reeds vindt bij Oresmus (1357) *Trakta über Geldabwertungen*, Jena 1937, blz. 26 e.a.; dat Willem van Oranje al in 1579 de Generale Staten heeft vermaand tot eenheid van geld tussen de provincies, maar dat het tot 1694 heeft geduurd voordat deze tot stand kwam. Zie Despaux, *Les dévaluations monétaires dans l'histoire*, Parijs 1936, blz. 443. Actuele literatuur over de bezwaren tegen abrupte invoering van „onherroepelijk” vaste valutaverhoudingen binnen de EG vindt men in het artikel van J. M. Fleming (verbonden aan het IMF) On Exchange Rate Unification, *The Economic Journal*, september 1971 en twee Notes in hetzelfde tijdschrift van december 1972. Zie ook de onder 4) genoemde brochure.

8) Zie mijn artikel in *De Economist* van november/december 1966, blz. 800-804.

Het lijkt wenselijk de mogelijkheid tot inwisseling van dollarbezit tegen M-certificaten slechts open te stellen gedurende een bepaalde termijn. Na afloop van deze termijn dient een nationale controle te worden ingesteld op de dollarpositie van de particuliere banken zodat daar niet opnieuw oppotting van dollars kan voorkomen.

Het beste middel evenwel om deze ongewenste cumulatie van particuliere dollarsaldi te voorkomen is het besef dat de centrale bewindvoering over de niet-incasseerbare dollarvorderingen het te allen tijde in haar macht heeft de dollar en dus ook deze niet-geconsolideerde dollarsaldi te devalueren zonder daarmee de ruilverhoudingen tussen de deelnemers onderling ook maar in de geringste mate te verstoren.

In plaats van een bron van de geïmporteerde inflatie heeft men nu een instrument gekregen om alle nationale inflaties te bestrijden. Het spreekt vanzelf dat dit nieuwe instrument door de deskundigen, dat zijn de vertegenwoordigers van de centrale banken, met grote omzichtigheid moet worden gehanteerd. De door mij voorgestelde maatregel heeft het grote voordeel dat zij door een klein aantal landen, onderling meer verwant en beter met elkaar bekend dan met de rest van de wereld, kan worden genomen zonder langdurige onderhandelingen over tegenstrijdige belangen en zonder toestemming of medewerking van Amerika.

Men kan het resultaat aan Amerika meedelen op dezelfde laconieke manier waarop Nixon zijn besluit tot surséance op 15 augustus 1971 heeft bekend gemaakt.

Veilige belegging voor de liquide middelen van de internationale concerns

Met het bovenstaande is één van de belangrijkste doelen van de M-certificaten nog niet genoemd. Zij moeten ook dienen om de enorme bedragen aan liquide middelen met name van de grote ondernemingen die internationaal werkzaam zijn een mogelijkheid van veilige belegging te verschaffen. Onder de heerschappij van de klassieke gouden standaard, dus voor 1914 toen deze bedrijven ook relatief nog veel kleiner waren, was deze belegging geen probleem. Alleen kleine en zich zelf effacerende verschillen in rentevoet gaven de doorslag voor verplaatsing van de ene valuta naar de andere.

De permanente onrust op de valutamarkt die ook na de uitschakeling of sterke terugdringing van de dollar niet geheel zal verdwijnen maakt het dringend noodzakelijk dat aan deze enorme liquiditeitsmassa een veilig onderdak wordt geboden. De internationale M-eenheid, niet onderhevig aan de onberekenbare lotgevallen van enige nationale valuta's, komt aan deze behoefte tegemoet; oneindig beter dan alle verbodsbepalingen tegen zgn. valutaspeculaties waar men nu soms van spreekt.

De beschikbaarstelling aan particulieren van M-eenheden moet natuurlijk gebonden zijn aan zekere minimum standaard hoeveelheden, zeg bijv. van 100.000 M.

Met de verkrijgbaarstelling aan particulieren opent zich een nieuw perspectief, nl. het stelselmatig bevorderen van het gebruik van M-eenheden in de internationale handel, op de grote goederenmarkten van Duitsland, Engeland, Frankrijk en Nederland, bij het maken van internationale offerten en facturering. Op de lange duur ook bij het aangaan van lang lopende buitenlandse leningen en bij de publikatie van de balansen en de jaarrekeningen der grote internationale ondernemingen.

Op deze manier zie ik een mogelijkheid dat met name binnen de EG de nationale valuta's geleidelijk worden teruggedrongen in een steeds kleiner veld van specifiek lokale, dat is nationale, aard. En dan kan het ogenblik komen als men dan bovendien heeft geleerd op nationale schaal het prijsniveau te beheersen van opheffing van een aantal zuiver nationale valuta's.

Verhouding tot Amerika

Hoe werkt deze concentratie en consolidatie van het dollarbezit op Amerika? Amerika én de rest van de wereld worden ontheven van het altijd dreigende en soms zich manifesterende gevaar van een plotselinge run tegen de dollar. Amerika krijgt de volledige vrijheid om zonder acht te slaan op buitenlandse crediteuren alle interne maatregelen te nemen tot stimulering van de nationale productie en bestrijding van de werkloosheid.

De „free ride”, het betalen van buitenlandse goederen en diensten door niet-invorderbare vorderingen wordt onmogelijk omdat elke poging daartoe, i.c. elke beginnende aangroeiing van dollarvorderingen nu door de nieuwe techniek beantwoord kan en moet worden door aanbod van dollars, d.i. trapsgewijze devaluatie van de dollar; het grote bedrag aan dollars in, nu geconsolideerd, buitenlands bezit wordt daardoor niet meer gedeerd. Het verlies is geconcentreerd in de M maatschappij; deze kan dat met gerustheid dragen ook als het de reserve zou overschrijden. De garantie van de M blijft immers onveranderd voortbestaan, zo goed als nu reeds de geheel ongedekte garantie voor de waarde van de SDR's.

De vrede in de wereld is het beste verzekerd als een aantal min of meer gelijkwaardige machten, elk geleid door een groot verantwoordelijkheidsgevoel voor eigen volk, naast elkaar staan. Niet als één sterk genoeg is om een groot aantal kleinere aan zich te onderwerpen. De EG als bundeling van machten, elk klein ten opzichte van Amerika, is, indien monetair verenigd, sterk genoeg om met Amerika tot duurzame goede verhoudingen te komen.

Afschaffing van nationale valuta's binnen de EG is daartoe niet noodzakelijk en kan de eendracht binnen de EG gemakkelijk bedreigen en verstoren. Invoering van een gemeenschappelijke referentie-eenheid is daarentegen in de huidige fase van de internationale ontwikkeling precies datgene wat noodzakelijk en voldoende is om de eendracht binnen de EG te versterken door een gemeenschappelijke afweer te bereiken tegen een gemeenschappelijke bedreiging.

Twee opmerkingen over de methode

1. De vruchtbaarheid van het synthetische gezichtspunt

Precies veertig jaar geleden hield men zich bezig met de voorbereiding van de Economische en Monetaire wereldconferentie, gehouden in Londen tijdens de zomer van 1933. Op de agenda stonden twee afzonderlijke punten: het herstel van het in elkaar gezakte prijsniveau in alle landen van de wereld en het herstel van het internationale geldstelsel met terugkeer tot vaste valutaverhoudingen.

In die dagen had ik een lang gesprek met Mr. L. J. H. Trip, president van De Nederlandsche Bank. Ik betoogde dat als men de twee agendapunten elk afzonderlijk zou behandelen, geen van de twee vraagstukken oplosbaar was. Maar als men ze combineerde onder één synthetisch gezichtspunt lag een onmiddellijk uitvoerbare oplossing voor de hand: valorisatie van een pakket grondstoffen als grondslag, naast goud, voor een nieuw internationaal geldstelsel.

Het geleidelijk doen stijgen van de grondstoffenprijzen zou het vertrouwen, dat is het krediet herstellen, de koopkracht van alle betrokken producenten in de gehele wereld vergroten. De vraag naar produkten van de nijverheid zou toenemen en de werkloosheid verminderen.

Ik had geen enkel succes. Trip zei dat hij alleen naar de conferentie ging voor het herstel van de gouden standaard; de grondstofprijzen zouden dan vanzelf hun „natuurlijke” peil bereiken.

Maar Amerika had al in april 1933 de gouden standaard losgelaten en wierp zich, binnen de eigen grenzen, op herstel van de goederenprijzen. De conferentie eindigde dan ook zonder enig praktisch resultaat en de ontwrichting ging

verder in de landen die aan de gouden standaard trouw bleven.

Het lijkt mij soms alsof men op het ogenblik weer bezig is twee vraagstukken los van elkaar te behandelen die, onderling geïsoleerd, geen goede oplossing toelaten maar die men, onder één gezichtspunt samengevat, met één direct uitvoerbare maatregel in het gareel kan krijgen.

De twee vraagstukken heb ik in het voorafgaande voldoende beschreven. Het zijn kort samengevat: 1. de consolidatie van de 80 of 90 miljard oninbare vorderingen op Amerika; 2. het maken van een gemeenschappelijke monetaire eenheid voor de EG.

Als men de consolidatie van de vageboderende dollar-vorderingen tot stand brengt zonder gelijktijdige instelling van één centraal bestuur namens crediteuren, bereikt men geen enkele preventie voor de toekomst. Dit geldt met name voor de plannen om de dollarvorderingen onder te brengen in het IMF of ze te consolideren door het verlenen van een, hoe dan ook, gegarandeerde langlopende lening aan de Verenigde Staten⁹⁾. Zij zijn niets anders dan een uitnodiging aan Amerika om het oude zo bijzonder winstgevend spel met betaling in papieren dollars weer onveranderd voort te zetten. Zij scheppen geen macht om Amerika te dwingen tot een solide financieel beleid en het Amerika van 1973 is alleen maar gevoelig voor macht. Zij spreken ook niet tot de volksverbeelding en Mainstreet is alleen gevoelig voor duidelijk zichtbare gevolgen zoals bijv. het voor Amerikanen steeds duurder wordende toerisme in Europa, resultaat van trapsgewijze, door andere opgelegde devaluaties.

Als men — anderzijds — de monetaire eenheid van de EG tracht te verwezenlijken door uit te gaan van nationale valuta, dan bouwt men op drijfzand zolang elke regering afzonderlijk, laat staan een aantal regeringen gezamenlijk, niet over doeltreffende technieken beschikt om het loon- en prijsniveau in hun land op een betrouwbare manier te beheersen.

Wanneer men daarentegen de monetaire eenheid voor de EG tot stand brengt door de schimmige „Europese reken-eenheid” werkelijk leven in te blazen door hem te maken tot een valuta, roulerend in het grote zakenverkeer, volstrekt onafhankelijk van elke nationale valuta en gedekt door de verzameling van zoveel buitenlandse dollarvorderingen als men maar bij elkaar kan krijgen, dan heeft men inderdaad met één maatregel de twee vraagstukken tegelijk opgelost. Men voorkomt daarmee ook een langdurige worsteling tussen Europa en Amerika over de suprematie van hun valuta's.

Amerika zal zich automatisch aansluiten bij de in goud en SDR gegarandeerde Europese valuta's zodra de Verenigde Staten hun liquiditeitsrekening in evenwicht hebben gebracht. De centrale bewindvoering over de dollarvorderingen kan hun daarbij zeer behulpzaam zijn en dient daarbij op symmetrische manier de werkelijke belangen van beide gebieden.

2. De rationele volgorde

Voor elk enigszins ingewikkeld organisatorisch vraagstuk bestaat meestal een rationele, logisch noodzakelijke *volgorde* in de maatregelen ter bereiking van het gestelde doel. Dat is met name het geval wanneer men een bepaalde maatregel eerst met zekerheid van succes kan nemen als een aantal

andere en dus vooraf te nemen maatregelen reeds behoorlijk functioneren.

Voor het maken van een waardevast multi-nationaal geldstelsel is de logisch noodzakelijke volgorde:

- a. stoppen van de internationale bronnen van inflatie, met name de grote bron, nu gevoed door Amerika (zie voorafgaande drie afleveringen);
- b. stoppen van de zuiver nationale bronnen van inflatie in elk land dat aan het gemeenschappelijke geldstelsel wil deelnemen (zie volgende artikelen).
Als één land van de gemeenschap binnenslands sterker infleert dan de andere of — nog gevaarlijker — zijn kapitaalrekening infleert en men wil, desondanks, toch ad infinitum vaste valutaverhoudingen handhaven dan wordt het tempo van inflatie binnen de gemeenschap bepaald door het land met de sterkste inflatie;
- c. als a en b op betrouwbare wijze zijn bereikt dan — maar eerst daarna en geen dag eerder — is de weg vrij om de nationale geldstelsels samen te smelten tot een eenheid. Maar deze unificatie is dan nauwelijks meer noodzakelijk: zij is immers in feite reeds bereikt.

Deze natuurlijk gegroeide eenheid tussen de nationale monetaire stelsels heeft tientallen jaren bestaan onder heerschappij van de klassieke gouden standaard, zeg van de jaren 1870 tot 1914. Maar deze stabiliteit op monetair gebied werd bereikt door permanente en dikwijls catastrofale werkloosheid.

De taak van het nieuwe, multi-nationale geldstelsel moet zijn om dezelfde standvastigheid in de valutaverhoudingen te bereiken als onder de gouden standaard, maar nu gecombineerd met volle tewerkstelling in de landen van alle deelnemers. Dit is nog een lange en moeilijke weg. Elke afkorting evenwel van het a-b-c-pad kan alleen maar nieuwe rampen tevoorschijn roepen.

Een groot en groots bouwwerk kost tijd van voorbereiding en uitvoering. Maar bij het bouwen moet men in geen geval uit haast beginnen met het dak, maar met de fundering. Deze fundering is nu allereerst om de door Amerika voortgestuwde internationale inflatie voor goed onschadelijk te maken — *sans espoir de retour*.

J. Goudriaan

Naschrift

Op 30 maart heeft Schweitzer officieel meegedeeld dat hij per 31 augustus 1973 zijn functie als managing director van het IMF zal beëindigen. Op 26 april meldde een Reuterbericht dat de Amerikaan Southard, sinds vele jaren deputy managing director van het IMF aan Schweitzer zijn ontslag heeft aangeboden.

De topleiding van het IMF verkeert dus in staat van ontbinding. Het touwtrekken achter de schermen kan men zich gemakkelijk voorstellen. Voor zover nog nodig een reden te meer om spoedig, los van het wrakke IMF, een Europees initiatief te nemen.

Samenwerking met het IMF kan in een later stadium altijd nog worden gezocht.

9) Zoals bijv. bepleit door Jacques Rueff, Un plan Marshall pour les Etats-Unis, *Le Monde*, 22 februari 1973.

**Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen,
dan kunt u ESB onmogelijk missen.**

Raming van de transacties in Nederland

R. JONKER*

Bij hun onderzoek naar het houderschap van liquiditeiten hebben Cramer en Reekers een poging gedaan om aan te geven welk deel van de geldhoeveelheid door de transactiebehoefte wordt gebonden 1). Zij maken daarbij gebruik van een nogal gebrekkige raming van het transactiebedrag voor 1971. Naar aanleiding hiervan is nu een wat zorgvuldiger schatting van het jaarlijkse transactiebedrag opgesteld voor de jaren 1950-1969.

Deze schatting is opgebouwd uit een aantal componenten. Ten einde dubbelstellingen te voorkomen hebben wij de transacties ingedeeld naar *ontvangsten* van verschillende sectoren, te weten bedrijven, handel, overheid, gezinshuishoudingen en een sector „overige”, waaronder sociale verzekeringen, levensverzekeringsmaatschappijen en buitenland. Bovendien is rekening gehouden met enkele belangrijke categorieën van financiële transacties, voor zover daarover cijfers bekend zijn. Onze raming viel dan ook hoger uit dan de schatting van Niesten, die voor 1956 en 1965 de transacties op respectievelijk 125 en 252 mrd. schatten, maar daarbij de financiële transacties buiten beschouwing liet 2).

In deze raming van het transactiebedrag T zijn de volgende posten opgenomen:

1. ontvangsten bedrijven, excl. handel;
2. ontvangsten handel,
 - a. omzet groothandel;
 - b. omzet detailhandel;
3. ontvangsten overheid,
 - a. directe belastingen;
 - b. indirecte belastingen;
 - c. overig inkomen;
4. ontvangsten gezinnen,
 - a. lonen en salarissen, door bedrijven betaald;
 - b. lonen en salarissen, door de overheid betaald;
 - c. lonen en salarissen, door het buitenland betaald;
 - d. overige inkomens;
 - e. uitkeringen door sociale verzekeringen;
 - f. uitkeringen door levensverzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen;
5. ontvangsten overige sectoren,
 - a. premies betaald aan sociale verzekeringen;
 - b. overig inkomen sociale verzekeringen;
 - c. premies betaald aan levensverzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen;
 - d. overig inkomen van de sector buitenland;
 - e. openbare emissies;
6. overige posten,
 - a. inkomens- en kapitaaloverdrachten om niet;
 - b. stortingen en terugbetalingen bij spaarbanken;
 - c. omzet van de handel in onroerende goederen;
 - d. (reële) omzet Amsterdamse Effectenbeurs;
 - e. uitlotingen.

Alle cijfers uitgezonderd de posten 2a, 2b, 6c en 6d zijn ont-

leend aan de *Nationale Rekeningen* van het CBS, of aan het *Statistisch Zakboek*.

De omzet van de *groothandel* werd geschat door uit te gaan van de omzet uit de door het CBS in 1967 gehouden groothandelsenquête. De cijfers voor de overige jaren werden berekend met behulp van de indexcijfers van de groothandelsomzetten in verschillende branches van het CBS. De omzet van de *detailhandel* werd berekend uit omzetcijfers over 1950 en 1969, ontleend aan *Veertig Jaar Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf*, en de door het CBS gepubliceerde index van de detailhandelsomzet. Uit de door ons bepaalde reeks handelsomzet-cijfers kunnen wij door vergelijking met de Nationale Rekeningen overigens een raming maken van de bruto-marges van de handel; deze bedragen 19%.

De omzet van de handel in *onroerende goederen* werd berekend uit de opbrengst van de rechten op registratie, die 5% van het transactiebedrag bedragen.

De reële omzet van de Amsterdamse Effectenbeurs wordt pas sinds 1967 gepubliceerd door de Vereniging voor den Effectenhandel. Voor de jaren 1950 tot 1967 werd de reële omzet geraamd als:

(nominale omzet aandelen) x (ANP-CBS-koersindex) + (nominale omzet obligaties).

Transactievolume in Nederland, 1950-1969 (mrd. guldens, lopende prijzen).

	Ontv. bedrijven (excl. handel)	Ontv. handel	Ontv. gezinnen	Ontv. overheid	Ontv. overige	Transacties spaarbanken	Overige posten	Transactiebedrag T	Nationaal inkomen Y	T/Y
1950.....	35,0	26,4	13,1	5,2	0,9	2,8	4,6	87,9	17,1	5,16
1951.....	39,5	28,4	15,5	6,0	0,8	3,0	5,8	99,1	19,5	5,09
1952.....	40,0	28,6	16,1	6,6	1,2	3,3	5,8	101,6	20,3	5,01
1953.....	42,6	30,1	18,0	6,5	1,2	3,6	6,4	108,2	21,8	4,96
1954.....	46,3	35,0	18,8	6,7	0,9	4,1	8,2	120,0	24,5	4,89
1955.....	52,5	36,0	21,2	7,0	0,7	4,6	10,8	132,8	27,5	4,82
1956.....	57,9	39,6	23,0	8,1	1,8	5,2	8,5	144,2	29,6	4,87
1957.....	62,9	41,1	25,8	8,7	3,6	5,8	7,8	156,0	32,0	4,87
1958.....	62,2	41,4	27,2	8,4	3,4	6,3	10,5	159,4	32,4	4,92
1959.....	67,0	45,2	28,0	8,8	3,9	7,3	15,3	173,2	34,7	4,99
1960.....	73,8	49,4	31,3	10,3	2,0	8,3	16,2	191,4	38,8	4,93
1961.....	76,9	54,2	33,2	11,3	2,7	9,4	16,9	204,6	41,1	4,98
1962.....	81,1	58,0	35,9	11,9	4,3	12,3	15,9	219,3	44,0	4,99
1963.....	87,3	63,6	40,2	12,5	5,2	14,9	18,1	241,8	47,9	5,05
1964.....	101,0	73,1	47,5	14,8	6,6	18,4	19,7	281,1	56,7	4,96
1965.....	110,0	80,8	53,5	16,8	9,2	20,7	20,6	311,8	63,4	4,92
1966.....	119,7	85,9	58,1	19,0	12,3	24,3	19,6	338,9	68,8	4,92
1967.....	128,0	90,9	63,4	21,5	8,9	26,9	21,7	371,3	75,8	4,90
1968.....	141,8	98,7	69,2	23,9	6,1	31,5	45,6	416,8	83,9	4,96
1969.....	159,6	106,9	78,2	27,2	9,2	36,4	47,9	465,1	93,7	4,96

* De auteur is als kandidaat-assistent (econometrie) werkzaam aan de Universiteit van Amsterdam.

1) J. S. Cramer en G. M. Reekers, *Het houderschap van liquiditeiten in Nederland, 1972*.

2) L. J. Niesten, *Het betalingsverkeer en de Postcheque- en Girodienst, in Een halve eeuw Postcheque- en Girodienst, 1968*.

In de tabel vindt men tussenresultaten en eindresultaat van onze berekeningen. Naast het transactiebedrag T vermelden wij nog het nationale inkomen tegen marktprijzen en de verhouding T/Y. Deze verhouding T/Y varieert slechts tussen zeer nauwe grenzen — van 4,85 tot 5,16 — en een regressieberekening levert dan ook als resultaat $T = 4,95 Y$, met een standaardfout voor de gevonden coëfficiënt van 0,27%.

Deze evenredigheid van transacties en netto nationaal inkomen is frappant. Natuurlijk wordt hij enigermate in de hand gewerkt doordat dezelfde cijfers, die wij voor de transacties gebruiken, ook ten grondslag liggen aan de Nationale Rekeningen; het effect van verticale integratie op de omzetten

van bedrijven zal bijvoorbeeld bij de gevolgde opzet niet in de cijfers tot uiting komen. Maar ook als men met dit soort technische samenhangen tussen de beide cijferreeksen rekening houdt blijft de overeenstemming in het verloop van T en Y verbazingwekkend.

Ons onderzoek bevestigt hiermee overigens iets dat tot dusverre vaak op losse gronden als vanzelfsprekend werd aangenomen. Wij noemen de gewoonte van de Nederlandsche Bank om bij de bepaling van de liquiditeitsquote de liquiditeiten op het nationale inkomen (en niet op het transactievolume) te delen.

R. Jonker

ESB

Ingezonden

delen van de huurders niet verhoudingsgewijs te groot worden.

A. C. de Goederen

Dynamisch-inflatoire huurprijsvaststelling

Naschrift

De heer De Goederen maakt mij er terecht op attent dat ik had moeten vermelden dat hij althans niet is uitgegaan van het bestaan van een min of meer constant verschil tussen de marktrentevoet en het jaarlijkse stijgingspercentage van de prijsindex. Ik wil dit gaarne corrigeren.

Voor de conclusies van mijn betoog maakt het echter weinig verschil. Ik heb getracht aandacht te vragen voor de stabiliserende functie van de marktrente, en afgezien van de vraag of dit om sociale redenen volledig doorvoerbaar is, in het bijzonder voor de stabiliserende functie van een huurniveau waarin de rentestand tot uitdrukking komt. Bij de voorstanders van de zgn. dynamische kostprijs-huur tref ik geen begrip aan voor deze stabiliserende functie van de rente. Daarop vormt, als ik hem goed begrijp, de heer De Goederen geen uitzondering. In zijn systeem, waarin de 'reële' rente eens en voor altijd op een bepaald niveau wordt vastgesteld, komen veranderingen in de kapitaalmarktsituatie niet in het huurniveau tot uitdrukking. En dat zou voor een beheerste bestedingsontwikkeling nu juist nodig zijn.

Wat de vervanging van de woningvoorraad betreft, is volgens mij de premisse dat men kan volstaan met een rentevergoeding van ca. 1/2% indien men de huren maar in de pas met de lonen laat stijgen, onjuist. Ik ben het met de heer De Goederen eens dat het bestaande systeem niet voldoet, en dat de huren sneller aan de prijsstijging moeten worden aangepast dan doorgaans gebeurt. Ik heb er echter bezwaar tegen een systeem op te bouwen dat, doordat het de lasten van het heden naar de toekomst verschuift, alleen verenigbaar is met een speculatie op toekomstige prijsstijgingen.

De voor ingezonden stukken beschikbare plaatsruimte laat in het algemeen niet toe uitvoerig in te gaan op verschenen artikelen. Hoewel bovengenoemd stuk van Dr. D. van der Werf in *ESB* van 23 mei jl. stof te over biedt voor een kritisch gestemde beschouwing zal ik me dan ook slechts beperken tot een protest.

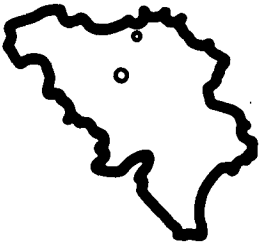
De heer Van der Werf geeft een kort overzicht van motieven die kunnen hebben geleid tot de ontwikkeling van, zoals hij het noemt, „het leerstuk der zgn. dynamische kostprijs-huur”. In een voetnoot noemt hij enkele publikaties welke verschillende varianten beschrijven, waaronder mijn artikel, „Dynamische kostprijs-huren in de praktijk” in *ESB* van 12 en 19 april 1972. Vervolgens stelt hij: „Bij toepassing van de dynamische kostprijs is de aanvangshuur ongevoelig voor de rentevoet, op voorwaarde dat rente en prijsinflatie parallel op en neer bewegen.”, en voorts: „De voorstanders van dit leerstuk menen dit te mogen aannemen”.

Uit het laatste citaat blijkt dat het noemen van een publikatie bij de heer Van der Werf nog geen bewijs vormt dat hij die ook naar behoren heeft gelezen. Ik moet toch bepaald gerekend worden tot de voorstanders van bedoeld „leerstuk”, maar in voetnoot 4 op blz. 390 van mijn eerder genoemde artikel heb ik er reeds met nadruk op gewezen — en met hetzelfde cijfermateriaal dat de heer Van der

Werfaanhaalt — geïllustreerd, dat er van nature volstrekt geen sprake is van een min of meer constant verschil (= feitelijke reële rentevoet) tussen de marktrentevoet en het jaarlijkse stijgingspercentage van de prijsindex. Ik heb dan ook bepleit de in het kader van de dynamische huurprijsberekening te hanteren rentevoet eens en voor altijd door de overheid te doen vaststellen en wel in de vorm van een vaste reële rentevoet (bijv. van ca. 1/4 %) bij inkomensindexatie van de hoofdsom.

Ik vind dat de heer Van der Werf een en ander had behoren te vermelden, vooral ook, omdat zijn voornaamste bezwaar tegen toepassing van dynamische huurprijsberekening, namelijk dat de vervanging van de woningvoorraad daarbij niet zou zijn veiliggesteld, bij de door mij bepleite variant in elk geval niet opgaat (in hoeverre bij andere varianten wel, moet ik hier buiten beschouwing laten). Hiermee samenhangend geldt evenmin het — door de heer Van der Werf overigens niet geadstrueerde — bezwaar van de inflatiebevorderende werking — „Met dit doel (inflatiebestrijding; dG) leeft het leerstuk van de dynamische kostprijs-huur op gespannen voet” — en wel omdat de huurprijzen van wat oudere woningen bij de door mij bepleite variant meer dan thans het geval is op een behoorlijk, rendabel peil blijven, zodat de voor overige consumptie beschikbare inkomensbestand-

D. van der Werf



Anti-inflatoir beleid in België

E. THIELEMANS*

Ongeveer vijf maanden nadat de Belgische regering met een eerste anti-inflatieprogramma voor de dag was gekomen, is een tweede programma in voorbereiding. Hoofdaanleiding is de forse prijsstijging die blijft aanhouden en zelfs dreigt te versnellen: de jaarlijkse stijging van het prijsindexcijfer bij consumptie over de periode juni-juni bedraagt 7%, en de jaarlijkse stijging van het indexcijfer der groothandelsprijzen over de periode mei-mei 10,4%. Hierbij dient te worden opgemerkt dat de industriële groothandelsprijzen met 8,5% opliepen terwijl de landbouw en voedingsprijzen met 19% stegen.

De synthetische conjunctuurindicatoren van de Nationale Bank en van de Kredietbank wijzen uit dat de conjuncturele situatie zich vrij dicht bij de toestand van 1969 bevindt, die gekenmerkt was door overspanning en tevens de top van de hoogconjunctuur uitmaakte. Thans blijken de spanningen het ergst te zijn in de bouwsector, maar de prijsstijging is wel vrij algemeen. Volgens de meest recente ramingen zou het BNP dit jaar toenemen met 6,2% in vaste prijzen en 12% in werkelijke prijzen. Het jaarstijgingsritme van de geldhoeveelheid en quasi monetaire liquiditeiten schommelt rond 15%.

Tijdens de afgelopen maanden lag de anti-inflatoire politiek hoofdzakelijk in het monetaire vlak: renteverhogingen, beperkingen inzake verbruikskrediet, verlaging van de herdiscontoplafonds en invoering en uitbreiding van een verplichte kasreserve voor banken en andere financiële instellingen die alle liquiditeitsverkrappend moeten werken. De officiële discontovoet werd door de jongste verhoging begin juli van 4% op 6% gebracht. Dit is de vierde verhoging in acht maanden. De bij de centrale bank op rekening gehouden kasreserve bedraagt ongeveer Bfr. 25 mrd. Deze maatregel werd aangevuld met een eveneens in het raam van een gentlemen's agreement door de financiële instellingen aangegane verbintenis de portefeuille overheidspapier minstens op peil te houden en bovendien de helft van de aangroei der werkmiddelen aan te wenden voor de aankoop van overheids-

papier. Aldus wilde men voorkomen dat het liquiditeitsverkrappende effect van kasreserve en herdiscontoplafonds zou worden tenietgedaan door het afstoten van overheidspapier door financiële instellingen die zich op deze wijze de middelen zouden verschaffen voor de kredietverlening aan bedrijven en particulieren.

Ten einde de liquiditeitstoevloeiing uit het buitenland af te remmen werden bijkomend negatieve rentevoeten op convertibele BF-tegoeden toegepast en — in tegenstelling met Nederland — tot nog toe behouden. Het betalingsverkeer met het buitenland blijft overigens belangrijke overschotten opleveren: Bfr. 20 mrd. in 1972 en Bfr. 11 mrd. voor de eerste vier maanden van 1973 volgens de voorlopige cijfers van de Nationale Bank. De lopende rekening — incl. overdrachten — vertoonde een surplus van Bfr. 51 mrd. in 1972 en van Bfr. 19 mrd. tijdens de eerste vier maanden van dit jaar maar dit surplus werd gedeeltelijk weggewerkt door netto-kapitaaluitvoer van de overheid (resp. Bfr. 11 mrd. en Bfr. 2 mrd.) en van bedrijven en particulieren (resp. Bfr. 20 mrd. en Bfr. 7 mrd.).

De meest bijzondere anti-inflatoire bijdrage op het gebied van de begrotingspolitiek moet worden gezocht in de afremming van het ritme der investeringsuitgaven van de overheid. De gewone uitgaven zijn echter tijdens de eerste vijf maanden van 1973 toegenomen met niet minder dan 23% t.o.v. de overeenkomstige periode van vorig jaar. Het globale begrotingstekort van de Staat bedroeg voor 1973 Bfr. 73 mrd. in vergelijking met Bfr. 51 mrd. voor dezelfde periode van vorig jaar. Een contra-cyclisch begrotingsbeleid — althans in restrictieve zin — blijkt moeilijk tijdig te verwezenlijken: dit is een oude waarheid, maar is tevens een belangrijk element in de huidige discussies rond de anti-inflatoire politiek in België. De belasting op de ondernemingswinsten en de meerwaarden werd verhoogd. Uitgavenbesnoeiingen buiten de investeringsbegroting lijken echter moeilijk haalbaar.

Het directe prijsbeleid dat hoofd-

zakelijk wordt gevoerd via de verplichte aangifte van voorgenomen prijsverhogingen verliest onvermijdelijk aan scherpte en kracht indien het te lang moet worden volgehouden. Wat onder inkomenspolitiek zou kunnen worden verstaan werd eenvoudig niet aangedurfd tenzij in de vorm van een vage oproep tot matiging. Inmiddels is het wel duidelijk geworden dat wil men de inflatoire ontwikkelingen indijken er meer dient te worden gedaan.

Op dit ogenblik overweegt de regering dan ook een aantal bijkomende maatregelen te treffen. Er zou reeds een akkoord zijn bereikt in de schoot van de regering over volgende punten: verlaging van de herdisconto- en visumplafonds, inkorting van het aantal dagen waarvoor voorschotten op effecten bij de centrale bank kunnen worden opgenomen, opvoering van de kasreserve, verstrakking van de voorwaarden voor hypothecaire kredieten voor een tweede woning, aanmoediging van het „kleine” sparen.

De opvoering van de kasreserve zou de vorm aannemen van een bijkomende kasreserve afhankelijk van de mate waarin de kredietverlening aan bedrijven en particulieren een bepaalde norm zou overschrijden. Tot nog toe was de kasreserve gebonden aan de evolutie van bepaalde passiva der financiële instellingen; thans zou dus naar het Franse voorbeeld de kasreserve worden gekoppeld aan de kredietverlening. Het systeem zou ook gelijkenis kunnen vertonen met de techniek van het strafdeposito die in Nederland op bepaalde tijdstippen werd toegepast. De modaliteiten van deze kasreserve moeten nog worden bepaald, maar thans zou reeds zijn uitgemaakt dat voor de banken de werkelijk opgenomen kredieten als basis zouden worden genomen terwijl het voor de andere financiële instellingen om de kredietopeningen zou gaan. De overheid zou ook een voorkeur hebben voor progressieve kasreservepercenten.

* Directeur en economisch adviseur van de Kredietbank NV te Brussel.

tages op de aangroei van de kredieten ten einde de remmende invloed ervan te versterken.

Wat de aanmoediging van het bescheiden sparen betreft, zal een werkgroep voorstellen uitwerken. Reeds werd de gedachte gelanceerd — en in het nieuwe plan van de minister van Economische Zaken opgenomen — van het zgn. vrijwillig contractueel sparen waarbij personen boven de 14 jaar zich ertoe verbinden een maximum bedrag van Bfr. 24.000 per jaar te sparen door regelmatige stortingen bij een financiële instelling, die de bedragen zou

omzetten in viermaands rentenfonds-certificaten en nadien in leningen op lange termijn voor de financiering van prioritaire investeringen in collectieve voorzieningen. De Staat zou boven de gewone rente een extra rente van 2% op de gespaarde bedragen vergoeden en de rente zou belastingvrij zijn.

Andere maatregelen die worden overwogen zijn discipline inzake overheidsbestedingen, verhoging van de belastingen en de invoering van een soort abonnementsgeld voor het gebruik van de autosnelwegen, afschaffing van de speciale conjuncturele tegemoet-

koming op het gebied van de economische expansiewetgeving, verstrakking van het directe prijsbeleid en van de voorwaarden voor het verbruikskrediet, blokkering van de huurprijzen, selectieve beperking van het uitvoerkrediet en nieuwe oproep tot matiging van de inkomensstijging.

De regering wil nog vóór de grote verlofperiode ingaat een geheel van maatregelen doorvoeren. Het is inderdaad niets te vroeg, intendeel.

E. Thielemans



Hans Heinrich Thias en Martin Carnoy: Cost-benefit analysis in education: a case study of Kenya. The John Hopkins Press, Baltimore en Londen, 1972, 193 blz., £ 2.70.

Op het gebied van onderwijsplanning heeft de „manpower requirements approach” als planningmethode van begin af aan de grootste populariteit genoten 1). De methode is eenvoudig en dus gemakkelijk te begrijpen door administrateurs, planners en beleidvoerders. Bovendien tast deze methode een van de meest dringende problemen van de ontwikkelingslanden aan, namelijk het tekort aan bepaalde soorten geschoolde arbeidskrachten, dat gepaard gaat met de overvloed van overige mankrachten. Er wordt echter nu meer aandacht aan een andere methode, de kosten-batenanalyse, geschonken, deels om de inherente tekortkomingen van de „manpower-requirements” op te vangen en deels om de onderwijsplanners en beleidvoerders voor een uitgebreidere keuze te plaatsen opdat zij tot een besluit kunnen komen om maximaal van de beschikbare middelen gebruik te maken. Deze methode wordt sinds jaren door de Wereldbank intensief toegepast om de investeringsprojecten van uiteenlopende aard te evalueren, t.w. het transportproject, het „river-basin”-project, het gezondheidsproject en een aantal industriële projecten.

Van alle boeken en rapporten met betrekking tot de toepassing van de kosten-batenanalyse in de onderwijsplanning valt dit boek van H. H. Thias en M. Carnoy op als een der meest uitgebreide studies tot nog toe. Het boek bevat niet alleen uitvoerige behandelingen van de kosten-batenoefeningen, maar ook talrijke verfijningen (die niet altijd tot verbetering leiden) van de

bestaande werkwijzen die tot zeer gedetailleerde resultaten leiden (hoofdstuk V en annex A in het bijzonder). De auteurs voelen de complicatie van het geheel ook aan (blz. 127) en besluiten — om de praktische voordelen van het boek zelf te vergroten — hun gehele ervaring nogmaals op te sommen in een apart hoofdstuk (hoofdstuk VI). Het is een nuttig hoofdstuk voor de lezers die alleen geïnteresseerd zijn in de hoofdresultaten van de studie en die zich niet willen bekommeren om de methodologie ervan. Dit zou eigenlijk wel jammer zijn, want juist de methodologische behandeling vormt het meest interessante en leerzame gedeelte van dit boek.

Nadat in het inleidende hoofdstuk (hoofdstuk I) de bedoelingen van de studie en de kosten-batenmethode beknopt worden uiteengezet, waarbij de vijf belangrijkste bezwaren tegen deze methode een speciale aandacht krijgen, wordt in hoofdstuk II het onderwijsstelsel van Kenia, dat erg afhankelijk is van buitenlandse leerkrachten (een derde van de leraren van het secundaire onderwijs is Keniaas) beschreven. Die vijf bezwaren zijn eigenlijk zeer bekend, maar het is nuttig deze te herhalen omdat de verfijnde antwoorden op deze bezwaren ongeveer de karakteristiek van het boek bepalen. Deze vijf bezwaren zijn, in het kort:

1. het accres van de inkomsten is niet alleen veroorzaakt door extra opleiding, maar kan ook gevolg zijn van zowel socio-economische factoren als van de factor „intelligentie” die niet

verwant behoeven te zijn aan de opleiding;

2. door de loonverschillen te gebruiken als baten van extra opleiding wordt de invloed van werkloosheid over het hoofd gezien;

3. in de analyse wordt de rentevoet (rate of return) van investering in het onderwijs berekend op basis van baten en lasten op één tijdstip, er worden regelmatig „cross-section”-gegevens (age-income profile) gebruikt in plaats van tijdreeksen;

4. de analyse neemt het loonniveau aan als een geldige maatstaf van de marginale arbeidsproductiviteit, hoewel deze twee grootheden vrijwel altijd van elkaar verschillen wegens de storingen op de arbeidsmarkt;

5. de analyse houdt geen rekening met potentiële externe effecten (consumptie en cultuur) van het onderwijs.

De eerste vier bezwaren worden respectievelijk in de hoofdstukken II, IV en V behandeld, terwijl het laatste bezwaar wordt afgewezen omdat het onderwijs volgens het officiële Keniaanse standpunt (zoals in vele andere ontwikkelingslanden) primair de economische doeleinden dient (blz. 1).

Hoofdstuk II behandelt de socio-economische en beroepsfactoren die, afgezien van het opleidingsniveau, ook het loonverschil tussen individuen kunnen verklaren. In een Amerikaanse studie van Denison 2) worden bij het secundaire onderwijs 60% van de inkomensverschillen aan het opleidingsniveau toegeschreven. Dit hoeft niet voor andere landen te gelden. Meestal wordt voor elk geval een multiple regressie uitgevoerd om de invloed van

1) Van in totaal 73 onderwijsplannen worden er 60 op deze methode gebaseerd volgens een onderzoek van UNESCO in 1968. Zie UNESCO, *Educational Planning. A Survey of Problems and Prospects*, Parijs, 1968.

2) E. F. Denison, *The Source of Growth in the United States and the Alternatives before US*, Committee for Economic Development, New York, 1962.

deze factoren vast te stellen. In Kenia werden de inkomsten gerelateerd aan factoren als tijd, leeftijd, beroep en opleiding van ouders, eigen beroep, lidmaatschap van vakbond (er bestaan grote verschillen in lonen van leden en niet-leden) enz. (blz. 33). Het opnemen van de beroepsfactor is eigenlijk overbodig omdat de beroepskeuze in niet onbelangrijke mate door het opleidingsniveau wordt bepaald. Voor elk opleidingsniveau en drie etnische groepen (Afrikanen, Aziaten en Europeanen) van beide geslachten worden de vergelijkingen geschat.

Een essentieel bezwaar tegen deze regressies is dat de verklarende praktisch allemaal dummy-variabelen zijn. Dit heeft tot gevolg dat de intercorrelatie tussen de verklarende variabelen erg groot wordt en dat vele regressiecoëfficiënten insignificant worden (slechts 1/4 van alle geschatte coëfficiënten in tabel 3.5 op blz. 38 is significant). Gezien de beschikbaarheid over voldoende kwantitatieve gegevens (enquête onder 5.000 werknemers in 1968) is dit niet nodig geweest. Door gebruikmaking van de gewone logaritmische functie worden ergens anders veel betere resultaten bereikt³⁾. Afgezien hiervan bevat dit hoofdstuk (III) een prijzenswaardige poging om een afzonderlijke berekening van de gecorrigeerde (via de regressie) stedelijke en plattelands inkomensniveaus, die in menig opzicht sterk van elkaar verschillen, uit te voeren. Dit ontbreekt helaas meestal bij de andere kosten-batenstudies van het onderwijs.

In hoofdstuk IV worden de particuliere en sociale rentevoeten voor verschillende opleidingsniveaus berekend. Dit zijn interne rentevoeten die de gediscoteerde stroom van kosten gelijkstellen aan de gediscoteerde stroom van bijbehorende baten van het additionele onderwijs. Over het algemeen is de sociale rentevoet lager dan de particuliere rentevoet. Als het veel uitmaakt kan dit een aanleiding zijn tot herziening van de subsidieregeling. In Kenia zijn de verschillen tussen de sociale en particuliere rentevoet voor het primaire en secundaire onderwijs niet groot, wel bij het universitaire onderwijs (27,4% tegenover 8,8%, zie tabel 4.4 blz. 72). Deze privé rentevoet is hoger dan elke andere rentevoet van alternatieve investeringen en geeft aanleiding tot een beschouwing van de financiële regelingen bij het universitaire onderwijs, hetgeen door Thias en Carnoy niet wordt behandeld.

Dit wordt wel in een andere studie gedaan door D. C. Rogers⁴⁾ van de AID, die een serie particuliere rentevoeten voor universitair onderwijs in Kenia heeft berekend onder alternatieve financierings- of leningsystemen, namelijk directe terugbetaling, „fixed-sum” terugbetaling, en levenslange terugbetaling van een bepaald percentage van de

inkomsten. Zijn interessante conclusie is dat de twee laatste terugbetalingsprogramma's — speciaal de allerlaatste — economisch gezien uitvoerbaar zijn omdat zij o.a. nog particuliere rentevoeten kunnen opleveren die veel hoger zijn dan die uit investeringen in fysiek kapitaal of effecten.

Over het algemeen zijn de voor socio-economische factoren gecorrigeerde rentevoeten kleiner dan de ongecorrigeerde. In Kenia is het merkwaardig dat bij onvoltooid primair onderwijs de gecorrigeerde rentevoet hoger ligt dan de ongecorrigeerde (30,8% tegenover 25,6% voor particuliere rentevoet). Hierover wordt door Thias en Carnoy geen uitleg gegeven. Dit duidt er eigenlijk op dat bij deze groep mensen een duidelijk socio-economische achterstand bestaat.

Het is noodzakelijk de rentevoeten naar beneden aan te passen wanneer de werkloosheid groot is. Dit gebeurt door vermenigvuldiging van de rentevoeten met de waarschijnlijkheid waarmee men al naar gelang het opleidingsniveau een geschikte baan kan vinden. Na al deze correcties wordt er gevonden dat de particuliere en sociale rentevoeten voor het 10e t/m 11e jaar en het 8e t/m 11e jaar secundair onderwijs de hoogste zijn. Voor Kenia daalde de gecombineerde stedelijk-platteland-rentevoeten voor primair onderwijs geleidelijk tussen 1960 en 1966. Dit impliceerde dat het patroon van de opbrengst van het onderwijs in Kenia sterk begon te veranderen. In verband met de onderwijsplanning is de toekomstige wijziging in de rentevoet van de onderwijsinvestering van belang. Hoofdstuk V 5) poogt dit te bestuderen aan de hand van de analyses van de vraag en het aanbod op de arbeidsmarkt in de toekomst.

Pogingen om een verband te leggen tussen arbeidsaanbod en de rentevoet van een opleiding, en tussen de kwaliteit van de afgestudeerde en de inputs in het onderwijs zijn mislukt (Annex A). Aanbodprognoses moeten dus exogeen worden bepaald, zijn volledig inelastisch, en niet gecorrigeerd met kwaliteitsverschillen (blz. 99). Vraag naar arbeid wordt bepaald via de voor elk opleidingsniveau geldende vergelijking: werkgelegenheid = f (reëel loonniveau, bruto nationaal produkt). Hierin vindt men de mengeling in gunstige zin van elementen uit de „manpower” requirements” en de kosten-batenanalyse. Omdat het aanbod van arbeid (exogeen afgeleid uit de input van het onderwijsstelsel of uit een van tevoren vastgestelde sociale rentevoet; gewenste sociale rentevoet voor Kenia voor alle opleidingsniveaus = 10%) bekend is, kan de toekomstige loonontwikkeling worden bepaald (blz. 96). Of, gegeven een bepaalde ontwikkeling van het aanbod, kan worden bepaald wat de gewenste loonontwikkeling is, opdat daaruit geen werkloosheid resulteert. De allocatie van de middelen kan worden

geoptimaliseerd door te streven naar het gelijkmaken van rentevoeten van alle niveaus van het onderwijs.

Behalve financiële regeling van de onderwijskosten is de verandering in de loonstructuur, die meestal inefficiënt is in de ontwikkelingslanden, een aangegeven maatregel. Voor primair en secundair geschoolden in Kenia geldt een sombere conclusie: indien er geen scherpe daling (hetgeen eigenlijk onmogelijk is) in het reële loon komt, zullen in 1974 ongeveer een half miljoen mensen met primair onderwijs geen werk vinden in de „geldeconomie” (blz. 118). Wat betreft de mensen met een universitaire opleiding is de conclusie anders: om een evenwicht tussen vraag en aanbod teweeg te brengen bij een rentevoet van het universitaire onderwijs van 10% moet hun loonniveau tussen 1968 en 1974 ongeveer honderd procent stijgen. Dit impliceert een sterk tekort aan hooggeschoolde arbeid in Kenia. Hierbij moet worden opgemerkt dat als een „optimale” rentevoet van 10% wordt losgelaten, deze veranderingen in het loonniveau niet zo drastisch behoeven te zijn. Verder dient rekening te worden gehouden met het feit dat de vraagfuncties van arbeid met secundair en tertiair onderwijs niet empirisch worden geschat; de coëfficiënten uit deze functies worden door „educated guess” ingevuld.

Het is uiteraard onvermijdelijk dat zo'n uitgebreide kosten-batenanalyse van het onderwijs enige zwakke punten bevat. Toch ben ik van mening dat indien uit zo'n analyse een praktisch nut voor het onderwijsbeleid moet worden verkregen, de kosten-batenmethode in ieder geval zo uitgebreid moet worden aangewend als Thias en Carnoy dit in hun studie deden.

S. Panitchpakdi

3) M. Blaug, *The Rate of Return to Investment in Education in Thailand*, Bangkok, december 1971.

4) D. C. Rogers, Student Loan Programs and the Return to Investment in Higher Levels of Education in Kenya, *Economic Development and Cultural Change*, vol. 20, no. 2, januari 1972.

5) Bijna de gehele inhoud van dit hoofdstuk is te vinden in M. Carnoy and H. Thias, Educational Planning with Flexible Wages: A Kenyan Example, *Economic Development and Cultural Change*, vol. 20, no. 3, april 1972, blz. 438-473.

M. Verhelst: Beslissingstabellen. Samson, Alphen aan den Rijn, 1973, 75 blz., f. 18,50.

Deze uitgave is bedoeld om de lezer inzicht te verschaffen in de mogelijkheden van het gebruik van beslissingstabellen in de informatieverwerking. Uitvoerig wordt aan de hand van voorbeelden uit de administratie ingegaan op de te volgen methodes bij het opstellen van beslissingstabellen.

Dit boek bevat een duidelijke uitbouw van de ruimtelijke economie en een belangrijke bijdrage tot de methodiek van regionaal-economische planning. Nijkamp is er in geslaagd de attractie- en regionale profielanalyse met modelconstructie te integreren.

De schrijver heeft getracht de moderne groeipooltheorie operationeel te maken. Daartoe geeft hij een aantal wiskundige grondslagen voor een volgtijdelijk planningproces met betrekking tot het samenbrengen van bedrijven ten behoeve van een bepaalde regionaal-economische ontwikkeling. Door toepassing van de methode van geometrische programmering komt hij tot de opstelling van programma-modellen die een niet-lineaire ontwikkeling toelaten. Hij heeft dit compact en doeltreffend gedaan.

Uitgangspunt van het eerste hoofdstuk is het begrip groeipool, dat door de toevoeging van de ruimtelijke dimensie is verruimd tot het begrip groeicentrum. Van daarmee samenhangende in de literatuur te vinden analyses, waarin vooral de polarisatie- en agglomeratie-effecten, de inter-industriële relaties en technologische functies een rol spelen, wordt een goed overzicht gegeven. Gericht op het industriële complex schenkt de schrijver in het bijzonder aandacht aan de analyses, die door Klaassen (attractietheorie), Isard (benadering via comparatieve kosten) en Paelinck (selectieprincipes) zijn ontwikkeld. De benadering die Paelinck met zijn programmeermodel heeft gegeven is de grondslag voor de volgende hoofdstukken geworden.

Het tweede hoofdstuk, dat, evenals de rest van het boek van de lezer kennis van hogere wiskunde vergt, bevat een uiteenzetting van het verband tussen algemeen-wiskundige en geometrische programmering, alsmede enige oplossingsmethoden van geometrische programma's. Daarna is de lezer toe aan de economische toepassingen ervan.

Het opstellen van een gefaseerd investeringsprogramma kan dan het thema van het derde hoofdstuk zijn, waarbij wordt gezocht naar de minima van de investeringsuitgaven over de opeenvolgende perioden, waarin een industrieel complex wordt opgebouwd en uitgebreid. Het verkegen model, dat in het licht van de praktische politiek nog als een vereenvoudiging van de werkelijke verhoudingen gezien moet worden, wordt aan de hand van een fictief voorbeeld toegepast. Dit model wordt in hoofdstuk vier nader uitgewerkt. Nijkamp behandelt daarbij enige alternatieve dynamische planningsmodellen, die als realistische beslissingsmodellen kunnen gelden. Een beschouwing van

alternatieve preferentiefuncties (minimaliseren van produktiekosten, maximaliseren van produktie en van inkomen) gaat aan de presentatie van een volledig dynamisch model voor de opzet en ontwikkeling van de samenbundeling van bedrijven vooraf. Ook de in dit hoofdstuk geboden stof wordt met behulp van een fictief voorbeeld verduidelijkt.

Het is jammer, dat toepassing van de ontwikkelde planningmethodiek op basis van een of meer aan de praktijk ontleende voorbeelden achterwege is gebleven. Daardoor mist de lezer een welkome compensatie voor het vasthouden in een abstracte wereld. Gezien de gegevens die in de regel beschikbaar zijn, komt men voor problemen te staan, die in het boek niet aan de orde zijn gekomen en zal men de werkzaamheid van de modellen onwillekeurig, ten onrechte, in twijfel kunnen trekken.

De praktische betekenis van het boek schuilt voornamelijk in de stimulans, die het geeft, tot het systematisch voorbereiden van gewenste regionale groei. Het gebruik van geometrische programmeermethoden ten behoeve van regionale ontwikkelingspolitiek is nieuw. De schrijver heeft oog gehad voor een praktische oplossingsmethodiek. Zijn boek is daarom niet alleen van wetenschappelijke betekenis, maar ook een handleiding voor het construeren van een hulpmiddel bij het opstellen van een doelmatig programma voor regionale ontwikkeling. Het is een verrijking van de literatuur op het gebied van de ruimtelijke economie.

P. E. Venekamp

Statistics of world trade in steel 1971.
United Nations, New York, 1972, 61 blz., f. 2.

Statistiek van de export van halffabrikaten en fabrikaten van staal per regio en land van bestemming.

J. Hemschoote: Luchtverontreiniging in West-Vlaanderen. Westvlaams Economisch Studiebureau, Brugge, 209 blz.

Deze studie heeft een multidisciplinair karakter. De metingen, waaruit het boek hoofdzakelijk bestaat, zijn gegrondvest op inzichten in de menselijke en fysische aardrijkskunde en de meteorologie. In het laatste hoofdstuk worden de conclusies verwerkt op basis van principes uit de ruimtelijke ordening.

Dr. O. ten Have: De geschiedenis van het boekhouden. NV Uitgeversmaatschappij v.h. G. Delwel, Wassenaar, 1973, 122 blz., f. 12,50.

Dit boek is een bewerking van een serie van zes artikelen die in 1971 in het Maandblad voor Bedrijfsadministratie en -Organisatie zijn verschenen. Er zijn o.a. hoofdstukken opgenomen over de oudheid, de ontwikkeling van het boekhouden in Italië tot 1500, de schrijvers over het boekhouden van de 16e tot de 19e eeuw en de ontwikkeling in de eerste helft van de twintigste eeuw.

esb

Mededeling

Postdoctorale leergang bouwwrecht

De juridische faculteiten van de rijksuniversiteiten in Leiden en Groningen organiseren in de periode september t/m december 1973 een post-doctorale leergang over contracten met de overheid in de bouw. De leergang is ook bestemd voor niet-juristen, wier kennis een vergelijkbaar niveau heeft.

De lezingen, die zowel in Leiden als in Groningen zullen worden gehouden, worden gegeven door:

Prof. Mr. A. R. Bloembergen: Algemene inleiding; convenanten;
Prof. Mr. P. Zonderland: Afspraken tussen bouwnijverheid en de overheid; op de grens van het contractenrecht;
Prof. Mr. W. J. Slagter: Projectontwikkeling;
Prof. Mr. W. M. Kleyn: Overeenkomsten omtrent de uitgifte van bouwgrond;
Dr. H. J. M. van de Schans: Exploitatieopzet en exploitatiecontract.

Nadere inlichtingen kunnen worden ingewonnen bij het Instituut voor Bouwwrecht, postbus 1851, Den Haag, tel.: (070) 26 46 31, het Juridisch Centrum Gravensteen in Leiden, tel.: (01710) 4 27 41 en bij Mr. J. J. A. de Groot, Juridisch Instituut, Turftorenstraat 13, Groningen, tel.: (050) 11 91 11.

Vijftwintig jaar economische theorie

De economische faculteit van de Rijksuniversiteit in Groningen bestaat 25 jaar. Ter gelegenheid hiervan wordt van dinsdag 11 september t/m vrijdag 14 september een congres georganiseerd over een terugblik op 25 jaar economische theorie. De voertaal op het congres is Engels. De toegangsprijs bedraagt f. 35,—.

Tijdens het congres zal het woord worden gevoerd door de hoogleraren Kaldor, Simon, Barten, Churchman, Pen, Johnson, Södersten en Wills.

Inlichtingen kunnen worden verkregen bij het Secretariaat Lustrumcommissie, Faculteit der Economische Wetenschappen, WSN-gebouw, postbus 800, Groningen.